

En tredjedel av livet

**Kompendium
om Seniorer**

Kristdemokraterna Seniorförbundet
Gunnar Degerman
Februari 2005

Kompendiet tillägnas med glädje och tacksamhet
Seniorförbundets hedersmedlem
Alf Svensson

Detta kompendium är ett studiematerial för den som vill förstå hur seniorers liv i vårt samhälle är och hur samhällets relation till seniorer, äldre och gamla brukar utformas. Det är inte ett politiskt dokument; sådana finns på andra håll och uppträder på andra sätt, exempelvis Kristdemokraternas Seniorpolitiska plattform.

För kompendiets innehåll svarar endast författaren.

Kompendiet kan laddas ned från Seniorförbundets hemsida (www.senior.kristdemokrat.se) och från Kristdemokraternas hemsida (www.kristdemokraterna.se)

Det kan också beställas i tryckt form hos Seniorförbundet.

Om du har detta kompendium digitalt i din dator kan du koppla upp de referenser som finns i de flesta av fotnoterna. Om den angivna nätadressen slutar med ".pdf" kommer du direkt till det angivna dokumentet, i andra fall får du upp en hemsida där hämtning av filen kan göras.

FÖRORD

Detta kompendium ska ses som en förklarande bakgrund till Kristdemokraternas Seniorpolitiska program. Det programmet kommer i flera avseenden att styra partiets arbete på kort sikt, exempelvis inför riksdagsvalet 2006. Men det har också genomgripande betydelse på lång sikt, såg under de närmaste par decennierna. Seniorpolitik är ingen dagslända, det är inte ens ett område som kan väljas ut som en populär och lysande fackla i en kommande valkampanj för att sedan släckas ned och glömmas. Seniorpolitik är en gigantisk uppgift för hela det politiska arbetet under åtminstone det närmaste kvartsseklet. Både problem och möjligheter kring mogna människors, äldres och gamlas liv kommer att sysselsätta politiker, institutioner och enskilda människor i starkt växande omfattning.

Området är vidsträckt därför att seniorpolitik direkt berör miljontals individer i vårt land, äldre människor som inte bara är unika i sig utan också mera varierande sinsemellan än människorna i de flesta andra åldersgrupper. Men det är vidsträckt också i den bemärkelsen att vi ska ta hänsyn till alla slag av mänskliga behov. Där ska finnas viljan att förlösa kraften som ligger i det personliga självförverkligandet, där ska finnas rum för människors behov av individuell frihet, där ska finnas krav på medmänniskors och samhällets hjälp för de mest grundläggande livsbehoven. För de allra flesta människor i vårt land rör det sig om en tredjedel av deras liv.

Boken är utformad som ett studiematerial för alla dem som vill sätta sig in i ämnet. Tanken är att den kan vara en grundbok för alla dem som – i studiecirkelns form eller helt privat – vill arbeta sig fram till förståelse och insikter. För som alltid är det en tydlig skillnad mellan den första informationen och slutliga insikten. Det brukar sägas att goda idéer bygger på tio procent inspiration och nittio procent transpiration, båda delarna lika nödvändiga. Insikt om seniorernas verklighet, och god seniorpolitik, bygger också på åttio procent arbete, tio procent empati och tio procent fantasi. Alla nödvändiga. Och alla förutsätter vilja.

Det närmaste målet med detta kompendium är en kunnig kader av valarbetare inför det kommande valet, en "folkets armé" som kan stå för och visa upp Kristdemokraternas seniorpolitik. Men visionen är större än så: insiktsfulla politiker som kan ta på sig ansvar för de människor som gett dem sitt förtroende.

Gunnar Degerman

INNEHÅLL

FÖRORD	3
INNEHÅLL	4
1 INLEDNING	5
2 VISIONER	7
2.1	Värdegrund 8
2.2	Visionen 2025 10
2.3	65-åringen 11
2.4	50-åringen 11
2.5	35-åringen 13
3 MÄNNISKOR	15
3.1	Brytningstiden 16
3.2	Åldersboomen 20
3.3	"Äldre-äldre" 22
3.4	Anhöriga 24
3.5	Familj 26
3.6	Människors hem 28
3.7	Det civila samhället 30
3.8	Internationellt 35
4 PROBLEM OCH LÖSNINGAR	41
4.1	Inledning 42
4.2	Kortfristig 43
4.2.1	Aktuella brister i vård och omsorg 43
4.2.2	Hjälp hemma 48
4.2.3	Stöd till de anhöriga 51
4.2.4	Det civila samhället 54
4.2.5	Människors ekonomi 56
4.3	Medellång sikt 58
4.3.1	Attityder och diskriminering 58
4.3.2	Arbete 61
4.3.3	Inflytande 64
4.3.4	Hur man bor 65
4.3.5	Människors önskningar och möjligheter 66
4.4	Lång sikt 68
4.4.1	Finansiering 68
4.4.2	Etik 71
4.4.3	Principprogrammet 73

1 INLEDNING

SENIORPOLITIK blir alldeles för ofta ett långt tal *dels* om vilka grupper man menar och *dels* om hundratals olika åtgärder som stat, landsting och kommuner ska sätta in för att medverka till ett gott liv för alla dem som inte längre är med i arbetslivet. Det är sällan som människan är utgångspunkten. Människorna i seniorpolitiken omtalas som mottagare av det offentliga omtanke och vård – inte så ofta direkt utsagt, men ändå skrivet mellan raderna, som de ”tärande” i vårt samhälle. De omtalas sällan som personer som är med i samhällets gemenskap och i sina familjers. De omtalas ännu mera sällan som personer som lämnar betydelsefulla bidrag till samhället, kulturellt, med mänskliga kvaliteter och genom personliga insatser – kort sagt som ”närande”.

Detta kompendium vänder på perspektivet. Vi vill utgå från senioren som person. Framställningen bygger till viktig del på samtal som förts med äldre och deras anhöriga runt om i landet. Det är samtal som givit kunskap, väckt tankar och skapat förståelse för vad människorna själva menar är viktigt.

DET ÄR SLÅENDE när man utgår från den enskilda människan att det – trots att det gäller ett så brett område som seniorpolitik – alltid är två bekymmer som kommer fram. En stor del av andra synpunkter kan härledas från dessa två, eller också kan man förstå att de är av sekundär betydelse i förhållande till de båda huvudstråken.

DET FÖRSTA av dessa två är den negativa attityden till ålder och åldrande. Praktiskt taget alla som har fyllt 50 år vittnar om detta och håller fram omvärldens fixering vid ålder som något som verkligen drabbar dem själva. Man anser att attityderna är både orättfärdiga och till skada. Hela samhället tycks glömma bort alla människors lika värde i det ögonblick man nämner en ålder som ligger över en viss gräns. Då tar man fram en schablon, som ger bilden av äldre människor som gamla, sjuka och ett samhällsproblem. Undantagen – de mycket aktiva och synliga – höjs till skyarna och är överraskande beundransvärda trots sin höga ålder. Båda dessa förhållningssätt upplevs som förnedrande.

Attityderna innebär att man som senior, redan i övre medelåldern, betraktas och behandlas som passé i arbetslivet, vilket i sin tur leder till den stora mängd av tidiga pensioneringar som vi alla kan iaktta. Omvärldens inställning till äldre innebär också att seniorernas medmänskliga insatser för andra – organiserade i det så kallade civila samhället, och icke organi-

serade inom familjen eller som spontana hjälpåtgärder – tas som självklara och inte värderas efter nytta, inte möter uppskattning, inte bemöts med respekt, inte ges det stöd som de kan behöva. Schablonerna innebär dessutom ett utanförskap i det offentliga livet, inklusive i de politiska partierna, en uteslutning som seniorerna uppfattar som lika oreflektad från de yngres sida som sakligt irrationell. Och förutfattade meningar tar sig uttryck i prioriteringar inom de offentliga tjänsterna, exempelvis i vården, där gamla på ett cyniskt och oetiskt sätt kan hamna sist i vårdkön, och där gamla nekas behandling som yngre människor självklart får. De gamla ges ofta ett omhändertagande som – med rätta – ingen skulle acceptera om det gällde ett barn, en ung människa eller en vuxen person i arbetande ålder.

DET ANDRA av de två bekymren har sitt ursprung i de resurs- och kvalitetsbrister som ses i dagens vård och omsorg av de gamla. Detta berör personligt alla som redan är seniorer, men också många yngre, dels i deras egenskap som släktingar till gamla människor, dels när de tänker på sin egen framtid. Bristerna kommer ofta upp på tidningarnas löpsedlar, men många har också egna erfarenheter. Bekymren har ofta anknytning till de nedskärningar som de flesta kommuner tvingas till idag och som drabbar äldreomsorgen.

Men genomgående är att människor är genuint rädda för att bli gamla och beroende av samhällets omsorg. Förtroendet för samhällets förmåga att leverera det som är nödvändigt för de gamla – för att inte tala om vad som är det bästa för dem – är lågt. De gamla har, menar man ofta, inga rättigheter i vårt samhälle – inte till livskvalitet, och ibland inte ens till att få grundläggande behov tillfredsställda. Man menar att politikererna är alltför kortsiktiga för att i tid bygga upp den strategi som är nödvändig för att möta kända behov ett par decennier fram i tiden. De allra flesta inser att ”i tid” innebär ”nu”.

2 VISIONER

"Detta liksom köttberg av 40-talister som vi 60-talister ska liksom föda – det är en realitet att försörjningskvoten riskerar att bli ett problem."

Pär Nuder, finansminister, på ett frukostmöte på Handelshögskolan i december 2004 om framtidens ekonomi och välfärd (enligt referat i SvD och DN).

Hans chef, statsministern, tyckte att finansministerns uttalande var "inte särskilt begåvat".

"- Vi känner oss ganska hårt trängda av dessa ungtuppar, och jag har i dag tagit honom i upptuktelse. Det var ett dumt uttalande, och det tror jag att han själv har förstått.

- Jag har tittat strängt på honom och frågat vad han egentligen menade. Och det var några stycken till som tittade på samma sätt, alla födda på 40-talet. Då spred sig en rodnad över unge herr Nuders vackra anlete, och så småningom förstod vi att han menat att vi har ett demografiskt problem i Sverige", sade Göran Persson efter riksdagens frågestund på torsdagen.

"Kunskap är vad som överlever när man glömt vad man lärt sig."

B F Skinner, Amerikansk psykolog, 1904 – 1990

En **palindrom** är en litterär form (d.v.s. ett ord, fras, tal eller annan följd av tecken) som är sådan att den blir samma om man läser den framlänges eller baklänges. (Wikipedia – Den fria encyklopedin)

Tillit är en palindrom; hur man än vrider och vänder på det är ordet detsamma.

2.1 Värdegrund

Varje politik behöver visioner. Visioner står och bygger på en grund av värden och de berättar både för en själv och för andra vartåt politiken strävar, de visar upp bilder av det slags samhälle som man syftar mot. Visionerna är inte konkreta mål, men de skapar delmål som man kan formulera. Visionerna är hjälpmedel genom att de anger riktning och de stimulerar tanken och ger kraft i arbetet att förändra.

Äldreberedningen SENIOR 2005 skriver i sitt slutbetänkande¹ att de har tolkat det uppdrag som beredningen fick år 1998 på så sätt att den skulle ”lämna förslag som avser förhållanden för de personer som år 2005 och tiden därefter själva anser sig eller av andra anses vara ”äldre””.

Beredningen skissade sin framtidsbild (SOU 2003:91, sid 163 ff) men den utvecklade inte bilden utan fördjupade sig i delarna så att ett antal mål (noga räknat ett hundra stycken) så småningom kunde formuleras. Bilden omfattar flera generationer – dagens unga som kommer att växa upp i ett samhälle med fler människor i åldrarna 70+ än någonsin tidigare, fyrtioåringarna som är i färd med att bli ”äldre”, de som redan nu är gamla.

Beredningen undviker dock arbetssättet med visioner som blickar en specificerad tid framöver. Det är tänkbart att ett sådant sätt att arbeta inte skulle ha lämpat sig för en bred parlamentarisk grupp. Men för politiskt arbete inom ett visst parti, eller en väl sammanhållen partigrupp, är det värdefullt om man formulerar sin vision. Den behöver inte vara komplett från början. Visionen kan påbörjas med allmänna termer för att byggas ut efterhand. Målet är tydliga bilder så att visionen kan kommuniceras och så att den kan tjäna som bas för planerna och målformuleringarna.

SOU 2003:91 klargör ganska tidigt (sid 166) att ”*Äldrepolitiken behöver, som all annan politik, en värdegrund som hävdar människans värde och väl.*” Man skriver också följande: ”*Idén om det höga och lika människovärdet uttrycker en grundläggande värdeerfarenhet knuten till den mänskliga existensen. Vi ser denna idé som en kärleksförklaring till människan.*”

¹ Hela det omfattande betänkandet (inklusive bilagor ca 1.800 sidor) kan hämtas från regeringens hemsida, <http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/2611>. En kortversion, som omfattar 70 sidor finns på nätadressen <http://www.regeringen.se/sb/d/182/a/11897>

Vi kan hålla med om detta. Det är ju en värdegrund också för hela den Kristdemokratiska politiken. Vi kan – och ska! – ta den formulerade idén som en bas till våra visioner omkring de ”äldre” i vårt samhälle.

För att ta ett litet steg mot konkretare uttryck för värdebasen kan vi använda Kristdemokraternas egen vision:

”Vår vision är ett samhälle där ingen hålls tillbaka och ingen lämnas efter.”

Hur ser det samhälle ut där ingen (äldre) hålls tillbaka och ingen (äldre) lämnas efter? Att göra sig föreställningar om detta och formulera en vision är något som bör göras på övergripande nationellt plan. Men det är kanske framför allt en viktig arbetsuppgift lokalt, i kommunerna och i regioner. Det finns stora variationer i både förutsättningar och möjligheter.

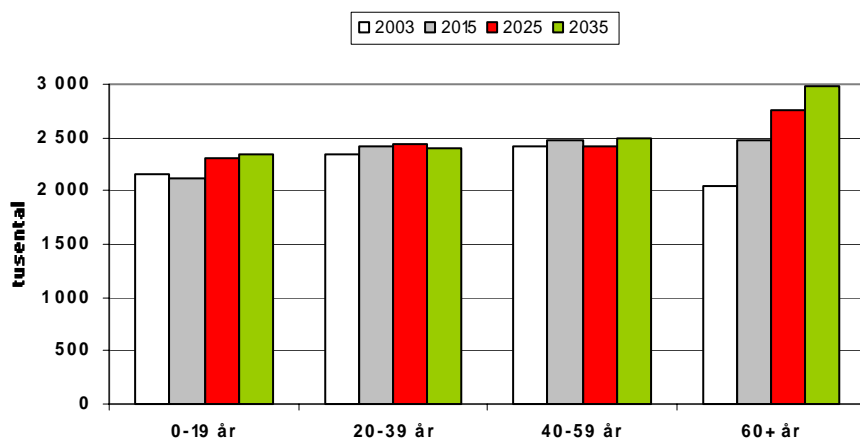
Privat och i studiecirkelns form kan man ta sig an uppgiften att göra sig en förenklad och övergripande bild av framtiden. Ett av de mål man kan eftersträva är dock att göra ett förarbete som skulle kunna leda till en motion i Kommunfullmäktige eller motsvarande forum om att genomföra ett genomgripande och grundligt projektarbete som leder till en Vision för Seniorer år 2025. En modell till hur ett sådant arbete i större skala kan göras erbjuds av bland annat Uppsala Kommun²

² Ett ambitiöst arbete genomfördes, vilket ledde fram till ett Program Senior i Uppsala – nu och fram till 2030. Det antogs av Kommunfullmäktige den 13 december 2004 och kan hämtas på adressen http://www.uppsala.se/upload/Dokumentarkiv/Extern/Dokument/Politik_o_paverkan/SeniorUppsalaProgramb0406ALN.pdf

2.2 Visionen 2025

Låt oss rikta våra blickar på året 2025 – tjugo år fram i tiden. I tids-
spannet från nu till dess inryms två dramatiska förändringar i vårt land.
Den ena inträffar under det första av de två decennierna: den stora
generation som kallas fyrtioalisterna – i vissa sammanhang har den
också gått under öknamnet ”Proppen Orvar” – går i pension. Den andra
dramatiska förändringen kommer mellan år 2015 och 2025. Då börjar
samma människor som nyss gick i pension bli så gamla att deras fortsatta
liv ställer stora krav på välfärden i vårt samhälle.

Befolkning 2003, 2015, 2025 och 2035
(källa: SCB:s befolkningsframskrivningar)

Man kan lite förenklat uttrycka det så att vi har tiden på oss fram till
mitten av 2010-talet för att ordna med de förstärkningar i landets eko-
nomi som kommer att behövas för en fortsatt välfärd under de närmast
följande tiotals åren.

Åren ännu längre in i framtiden, efter 2025, karakteriseras av ytterligare
en stor förändring i befolkningsstrukturen: den nya stora generation, som
idag är mellan 30 och 45 år (således födda mellan 1960 och 1975), fyller
60 år samtidigt som deras gamla föräldrar och också flera släktingar i
föräldragenerationen dessförinnan har fått möjligheter att bli riktigt
gamla.

Vi ska komma ihåg att den högra gruppen av staplar i diagrammet ovan
– den för ”60+ år” – är mycket säker, trots det stora tidsspannet för
prognosen; de människor som avses finns redan och de statistiska anta-

ganden om dödsfall som görs brukar kunna vara tämligen exakta. Säkerheten i den vänstra gruppen av staplar är dock mindre; hur födelsetalen utvecklas under de kommande trettio åren beror mera på människors vilja att bilda familj och föda barn än på den medicinska utvecklingen.

Låt oss också, för att göra visionerna till arbetsverktyg för oss, utgå från den tänkta förutsättningen att Sverige under hela den tiden (från hösten 2006) har styrts av en borgerlig majoritet.

2.3 65-åringen

Det är säkert inte alltid enkelt och konfliktfritt att fråga dagens 65-åring efter hans eller hennes visioner för året 2025. Den idag nyblivne ålderspensionären har då blivit 85 år, och trots att den statistiskt framräknade genomsnittliga livslängden säger annat³ vågar han och hon kanske inte anta att de själva fortfarande är i livet, för att inte tala om vid god vigör, när de har fyllt 85. Det finns de som känner ångest redan när man ställer frågan om hur man tycker att samhället bör se ut så långt fram i tiden. Men med visad respekt för individen – och kanske med tydlig hänvisning till deras barn som framemot mitten av 2020-talet börjar komma upp i 60-årsåldern – kan man nog ändå få reda på människornas tankar, farhågor och förhoppningar. Möjligen också deras visioner.

2.4 50-åringen

Vi ska tänka oss in i de förutsättningar som säkert gäller för dagens femtioåring, när vi frågar efter hans eller hennes bilder av hur de själva och andra har det i vårt samhälle år 2025.

Han är då 70 år och ser antagligen sig själv som en gammal person, förhoppningsvis dock fortfarande tämligen pigg och aktiv. Hans föräldrar och äldre släktingar, som nu lever, har sannolikt gått ur tiden innan året 2025. Och han kan enkelt räkna ut att hans egna barn själva börjar närma sig 50-årsåldern.

Avslutningen av arbetslivet och den tidiga pensionärstid som han redan har genomlevat under tiden fram till 2025 vill han antagligen ska ha sett lite annorlunda ut än hur han uppfattar att de som idag är omkring de 65 har det. Han har visioner om vilka de förändringarna bör ha varit, och

³ År 2003 var den genomsnittliga återstående livslängden för 65-åringarna 17,01 år för männen och 20,32 år för kvinnorna. Statistiskt sett kommer alltså ungefär hälften av dem som år 2005 är nyblivna ålderspensionärer att leva längre än till 85 årsdagen.

frågan är förstas vilka bilder han har för sin egen och hans jämnåriga kamraters tidiga seniortid. Han har ju också anledning att ha en del drömmar om hur hans barn sedan ska få uppleva samma tidsperiod i deras liv.

Själv vet han att han tillhör den generation som brukat kallas ”mellangenerationen”, ibland till och med den ”glömda generationen”. Då han var pojke, exempelvis när han var tretton, pågick 68-revolterna med kårökupation och synliga protester ute på gatorna mot den bestående ordningen. Hans föregångare, fyrtiotalisterna var aktiva, synliga och tog plats. Likadant var det när han skulle ut i arbetslivet. Då fanns de också där, fyrtiotalisterna, och de satt som en propp, ”Proppen Orvar”, som begränsade möjligheterna att få jobb. Och nu, när vår femtioåring står på höjden av sin arbetskarriär, kommer nästa generation, ”proppens” barn, i stora skaror och skapar återigen nya kulturer och nya teknologier. Under tiden fram till år 2025 kommer dock – föreställer sig vår femtioåring – dessa barn till fyrtiotalisterna att ganska bra kunna leverera välbefinnande genom att de är så många och så produktiva i sina yrken. I varje fall blir det antagligen så under de första tiotals åren, alltså innan vår femtioåring själv börjar belasta det offentliga. Men det kan behövas, för just den där fyrtiotalistgeneration före honom är ju då åter där; de har gått vidare från att nu vara omkring pensioneringsåldern till att ha kommit upp till de mera omsorgskrävande åldrarna, som är beroende av mängd och produktivitet bland den arbetande befolkningen. Ofta har han känt sig trängd mellan två generationer, och kanske han känner så nu också när han tittar framåt. Det han nog hoppas på är att de där sextioåringarna då ställer upp på att jobba mycket längre än vad sextioåringarna idag gör.

Så har ju vår femtioåring ännu en sak att tänka på, när han nu blir tillfrågad om hur han vill att livet i Sverige ska se ut bortåt år 2025. För tillfället är hans föräldrar i sjuttioårsåldern och de klarar sig bra, både med hälsan och hemma där de bor. Men det märks att ålderskrämporna kommer, och det är ett bekymmer för vår femtioåring när han tänker på hur det ska bli när de har passerat 80-årsstrecket. Dagens äldreomsorg är ju inte perfekt precis, och man får hoppas att den egna hälsan under åren framöver räcker till för att också ta hand om, eller åtminstone vara ett stöd för, hans åldrande föräldrar när de behöver detta. Hur det ser ut nu, jämfört med vad vår femtioåring tycker att det borde vara, ger honom många tankar omkring hur han hoppas att samhällets äldreomsorg ska fungera sedan, när han själv kommer att bli den skröplige. 50-åringens visioner av vårt samhälle år 2025 kommer att vara mycket betydelsefulla⁴.

⁴ Fyrtiotalisterna diskuteras nu ivrigt, och det görs undersökningar och skrivs böcker om dem. Men femtiotalisterna tycks fortfarande vara ganska bortglömda i debatten.

2.5 35-åringen

Att intressera dagens 35-åring för hur samhället ska se ut år 2025, med dess många äldre människor, är kanske inte det enklaste. Han och hon har fram till dess, då de alltså fyller 55, fullt upp med sig själva och med alla de förändringar som sker teknologiskt, i arbetslivet, globalt och i den egna familjen.

Men man kan peka på *del*s det faktum att de själva faktiskt börjar bli seniorer år 2025, *del*s att deras föräldrar då blir gamla även om de – tack vare fortskridande medicinsk utveckling – sannolikt kommer att vara lika pigga och rörliga som de varit dittills under deras levnad, inklusive under de senaste tjugo åren som pensionärer.

3 MÄNNISKOR

Det värsta med att bli äldre är att man känner sig så ung

”Varje tid alstrar nog sin egen bullshit som tätar luckor i språket och i bästa fall skapar tillfälliga gemensamheter. I sämsta fall orsakar den utanförskap eller fungerar som dimma där det behövs klarsyn. Norrmalmstorgskan kan man kanske skratta åt, men Rosenbadskan får inte bli för flummig eller oprecis. Politiken är demokratins uttrycksform och det dunkelt sagda är sannolikt också det dunkelt tänkta, om det tänkts alls.”

Lars Weiss om affärsmäns och politikers språk. DN 050105

En stor uppgift för oss alla är att ta hand om, och hjälpa att ta hand om alla dem som går in i dimman, dem som får en demenssjukdom. När fyrtiotalisterna blir gamla omkring 2015 och därefter kommer sjukdomen att vara ännu mycket vanligare bland svenskarna än den är idag.

*En svag sol börjar lysa,
en kvist mimosa
i den kritvita dimman*
(Japansk dikt av okänd författare)

”Barnen i samhället har sitt Bris. Kanske äldre borde få sitt Pris – Pensionärens rätt i samhället.”

Professor Guy Heyden, Institutionen för arbetsvetenskap, Göteborgs universitet, i SvD 13 januari 2005.

3.1 Brytningstiden

Det ligger i människans natur att den som levt sitt liv under mer än ett halvt sekel har blivit en synnerligen unik person. Han har varit med om många händelser som påverkat och satt spår och han har skaffat sig kunskaper och erfarenheter som han för med sig och får perspektiv på. Variationen har blivit nära nog oändlig, och detta gäller personligheten, den omgivning människan upplever och förutsättningarna för den egna framtiden.

Men alla seniorer har det gemensamt att de upplever en brytningstid i sina livslopp. Barn- och ungdomsåren innehöll yttre påverkningar som skulle leda fram till en person med egen identitet och roll bland jämnåriga. Som ung var man beroende av andra i ganska stor utsträckning – sina närmaste, i skolan och bland kamraterna. Åren därefter som vuxen innehöll en mängd krav och ansvar som framför allt hade med familjebildningen och arbetslivet att göra. Så inträder, oftast drastiskt, en period när många av dessa krav reduceras. Barnen klarar sig själva och flyttar ut, arbetet avslutas. Kravet att klara och utveckla sin ekonomi med hjälp av prestationsförmåga och dagsform byts ut mot erbjudandet att själv ta vara på sina dagar och sin framtid. En ny "frihetstid" öppnar sig, och den tiden är lång. Den som i sin ungdom studerade upp till 25-årsaldern har tillbringat 30, 35 år med att bilda familj och med arbete. Samma person kan i princip se fram emot en nästan lika lång tidsperiod av kvalitetsberikad frihet. De flesta har förväntningar och planer för hur den tiden ska användas.

Tids nog kommer man återigen att bli beroende av vad andra bestämmer – den närmaste omgivningen, byråkrater, ekonomer som inte ser träden för bara skogen. Så nu gäller det att njuta sitt otium, utveckla sig själv och sina relationer med andra, vara med om nytt, jobba på den egna livskvaliteten. För många är detta den tid, då man försöker skapa verklig mening med sina liv. Oftare än man tror ligger den meningen i att fortsätta vara nyttig för andra. Det är där som den verkliga seniorkraften ligger.

Under de tio första åren efter andra världskriget slog stora tekniska och medicinska genombrott igenom på allvar. Förutsättningar för omvälvande förändringar i samhället skapades, och livet för den unga generationen blev på de flesta sätt annorlunda än det som deras föräldrar hade upplevt. De som skulle se och ta vara på möjligheterna och göra mesta möjliga nytta av dem, var de barn som föddes i tidsfönstret 1935 till 1954. Det folkhem som deras föräldrar hade grundlagt var gynnsamt att utgå ifrån och bygga vidare på med hjälp av ny kunskap och stor utveck-

lingsoptimism. De unga stimulerades att fritt söka ny kunskap, men de uppfostrades också i allt större frihet. De unga skapade själva ytterligare frihet, i sina beteenden, i sina val och i sina attityder. Det gällde att vidga det egna handlingsutrymmet för att med hjälp av det vara nydanande och pådrivande. Det som de unga uträttade var beundransvärt, och de såg också till att de fick den uppskattning som de ansåg sig förtjäna. Ungdomskulten blev ett faktum – kanske till och med en nödvändighet för att utvecklingen skulle komma till stånd och hållas vid liv. Men den inbjöd sig själv till exploatering⁵.

Den som idag är ”yngre äldre” har, som flera undersökningar har visat, vanligtvis en positiv bild av sig själv och sin framtid. Man skulle kunna säga att ”typ-senioren” är framtidsinriktad. Samtidigt är det anmärkningsvärt att det övervägande flertalet av dagens unga seniorer har en pessimistisk uppfattning om samhällets förmåga på sikt att ta hand om de gamla. De tror att den sociala tryggheten kommer att försämrats och att pensionernas värde ska minska. Tilliten till det politiska systemet är låg.

Men det finns knappast någon grupp av människor i vårt samhälle där variationen mellan individer är så stor som bland de äldre. Det finns därför också många seniorer som reagerar på årens gång på andra sätt. Det kan vara svårt – för somliga till och med mycket smärtsamt – att byta spår och finna sitt nya jag vid brytningen från det tidigare arbetslivet och det invanda privata livet till den nya situationen. Eller också kan det vara svårt att acceptera de krämpor som obevekligen gör sig påminda; somliga hamnar i en situation där hela livet centreras kring hudens rynkor och det fysiska åldrandet. Och åter andra sluter sig, registrerar andra äldres fränfällen och ser själva fram emot en annalkande död. Det är inte alla som har förmånen att kunna uppskatta den sannolikt flera tiotals år långa tiden av frihet, det nya livet med de nya möjligheterna. Men självklart är också alla dessa seniorer med en mera dyster bild av sin framtid lika respektabla som alla andra. Även de har anledning att få känna sig uppmärksammade i sin upplevelse av sina liv och uppskattade för de kvaliteter de har som individer, de är som alla andra just de unika människor om vilka politiken handlar. I första hand ställer detta krav på att våra attityder till äldre blir mera uppskattande och tillåtande än de faktiskt brukar vara, att människors relationer till de äldre demonstrerar respekt. Många äldre klagat över att det är sällan som de får uppleva

⁵ Den som vill sätta sig in i fyrtiotalisternas utveckling som människor, åtminstone fram till början av 80-talet, rekommenderas att försöka få tag i boken ”Fyrtiotalisterna” av Ludvig Rasmusson, Norstedts Förlag, Stockholm 1985 (ISBN 91-1-843472-X). Den finns inte längre i bokhandeln men går säkert att få från biblioteket. Vissa antikvariat har också boken till försäljning.

respekt från de yngres sida och från dem som är medelålders, och de skyller på ett förändrat samhälle och försämrat samhällsklimat.

De platser i vårt samhälle, där senioren erbjuds utvägar från negativa spiraler i sitt åldrande, är som alltid dels i familjen och bland vännerna, dels i det civila samhället med sina organisationer med gemenskap som innehåll och vänners förebilder som medel. Samhällets institutioner kompletterar, men ibland måste de också ersätta, försöka uppträda som utförare av medmänskliga och kärleksfulla handlingar.

Under denna långa period blir människan inte bara allt mera unik som individ, hon blir också individualistisk. Då är det naturligt att den personliga friheten värderas högt.

50- till 69-åringarna (och ännu högre upp i åldrarna) är aktiva och mycket mera än förr i tiden resursstarka konsumenter. Som sådana är de av stor betydelse för tillväxten i landets ekonomi. Men de har andra behov och önskningar än vad marknadsanalytikerna har vant sig vid. Ungdomskultur var en lönsam affär för näringslivets utvecklare och marknadsförare när fyrtiotalisterna och deras barn var unga – bland annat därför att de var så många. Nu är samma fyrtiotalister i 60-årsåldern, och de uppskattar inte längre kvalitetsfattig konsumism, de känner sig inte längre hemmastadda med köp-och-släng-mentaliteten och i prylbutikerna. Men de fyller en köpstark marknadssektor, som ännu så länge är föga observerad.

Den bransch som hittills förefaller ha bäst identifierat den nya målgruppen bland kunderna tycks vara resebranschen. Som illustration kan nämnas SPF⁶:s månadstidning "Veteranen": i novemberutgåvan 2004 fanns sammanräknat 32 helsidor med kommersiella annonser; av dessa upptogs hela 40 procent av sidoytan av reklam från researrangörer, med utbud av allt från Östersjökrussningar till kulturresor i Kina, upplevelse-resor till Afrika eller långtidsseminstrar vid Medelhavet.

"Grand Tour" var beteckningen då 1700-talets adel och rikemansfolk gav sina unga söner bildning och status. Den unge ädlingen skulle sändas ut i världen, dvs. Europa. Där skulle han utveckla sig och sina maner, tillägna sig kultur och visa upp sig, både under resan och åter hemma i sällskapslivet och med hjälp av reseminnen han hade fört med sig. Tju-gohundratalets "Grand Tours", däremot, är namnet på en svensk researrangör. Fram till för ett par år sedan hette företaget "Seniorresor". Numera är det alltså seniorer av båda könen som använder sin nya frihetstid till att göra samma saker som 1700-talets unga män, men nu på

⁶ SPF, Sveriges Pensionärsförbund, den sista december 2004 hade förbundet 230 tusen medlemmar; tjugo år tidigare var medlemsantalet i SPF omkring 75 tusen.

moderna upptäcktsfärder, både inom Europa och till betydligt mera fjärran länder.

Omkring år 2000 dominerades annonserna i tidningen "Veteranen" (då hette den "Veteranposten") dels av tekniska hjälpmedel som rullstolar och hörapparater, dels av hälsopreparat. Den senare typen av annonsörer är kvar som förut medan den första har försvunnit nästan helt.

Hela samhällets ekonomi kommer att påverkas starkt av seniorernas behov och köpvanor. I själva verket är det nödvändigt att både näringslivet och producenter av offentliga varor och tjänster observerar detta. Båda slagen av aktörer kommer att behöva tona ned gårdagens självklarheter för att anpassa sig till dagens framtidsutsikter.

De flesta av dagens 60-åringar har som nämnts en positiv bild av sin framtid. Den innehåller mycket av frihet och nya möjligheter. Flera undersökningar har visat att folk helst inte vill jobba ända fram till 65-årsdagen, och många ser till och med fram emot flera "lediga" år redan innan de fyllt 60, år då den tiden fylls med nya självvalda aktiviteter.

Men saken är inte entydig och kristallklar. Det finns andra vederhäftiga undersökningar som avslöjar mera nyanserade uppfattningar. Den senaste⁷ säger att många till och med innerst inne skulle vilja vara kvar i jobbet betydligt längre än till 65- eller 67-årsdagen. Rapporten poängterar samtidigt den gamla sanningen att svaren man får beror på frågorna som ställs. Om man bara frågar efter folks preferenser inför alternativen längre *contra* kortare arbetsliv, får man en typ av svar. Den hägrande friheten från stämpelklocka och stress lockar mera än möjligheten att ha kvar kompisarna i det dagliga livet. Men när man formulerar frågorna från helt nya utgångspunkter – som till exempel att arbetsledning och arbetskamrater skulle ha nytta av dig och frågar efter dig, att avrundningen skulle ske på dina egna villkor och att det dessutom skulle löna sig ekonomiskt på både kort och lång sikt för dig att välja arbetslinjen – då blir svaren betydligt mer bejakande, så som studien från Kairos Future visar.

Men efterfrågan på min seniorkraft måste kännas ärlig, och arbetslivet måste te sig lockande, för priset jag får betala är inskränkningar i min frihet.

⁷ "Rekordgenerationen, födda 1945-54", Studie av Kairos Future, oktober 2004

3.2 Åldersboomen

Man talar om en åldersboom, och många använder uttrycket "åldersexplosion". Alla vet vad det rör sig om, men för den enskilda människan kan talet om den demografiska utvecklingen vara svårt att ta till sig, eftersom statistiken bara torrt och sakligt anger siffror för antalet individer i olika åldersgrupper över en viss period. En bra demonstration av demografin som ett dynamiskt skeende i stället för arbete med siffror och tabeller kan man dock få genom att gå in på SCB:s hemsida och ta fram animationen med befolkningspyramiden (i hela landet eller för visst län) från 1968 till 2003⁸.

Budskapet är tydligt: som senior ingår jag i ett sällskap som är miljonhövdat. Och mina seniorkamrater blir allt flera under de år som kommer genom att de som idag är yngre växer in gruppen. Och de som är äldre än jag blir kvar i livet, tack vare att den genomsnittliga livslängden ökar stadigt. Samtidigt klättrar jag själv allt högre upp i befolkningspyramiden

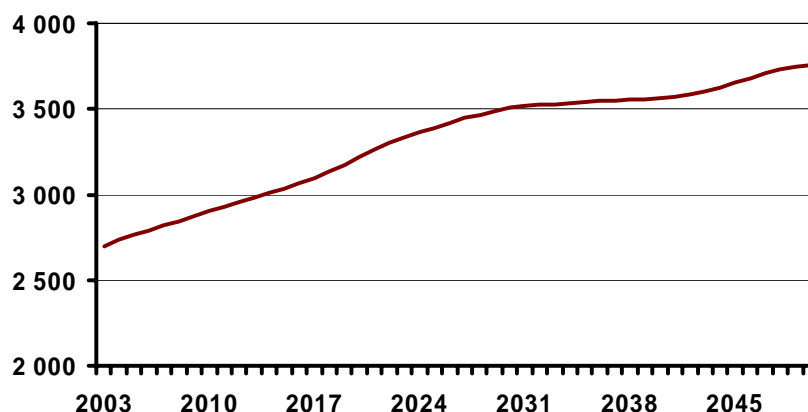
De som idag har fyllt 55 år är 2,7 miljoner människor, 30 procent av hela Sveriges befolkning. År 2030 är de 3,5 miljoner (35 procent). Samtidigt håller sig antalet yngre och medelålders människor, i åldern 20 till 54 år, tämligen konstant vid mellan 4,1 och 4,3 miljoner individer. Om man drar ut prognosen ända till år 2050 ser man att 55+ då består av 3,8 miljoner människor. Och om SCB:s framskrivningar av befolkningen slår in, innebär det att vi då har i det närmaste lika många seniorer och gamla som de som är mellan 20 och 54 år – de senare har under den tiden minskat till 3,9 miljoner.

Antal människor i Sverige i olika åldersgrupper (tusental; källa: SCB)

	2003	2010	2020	2030
20-54	4 128	4 225	4 267	4 259
55+	2 694	2 901	3 219	3 507
65+	1 540	1 720	2 043	2 280
80+	475	486	519	751

⁸ <http://www.h.scb.se/kommunfakta/pyramider/>

Antal 55+ (tusental; källa: SCB)

De som idag har fyllt 55 år men ännu inte har passerat 80-årsgränsen är 2,2 miljoner personer – de allra flesta pigga och aktiva; år 2030 är den gruppen 2,8 miljoner stor. Det är uppenbart att den vanliga uppfattningen bland dessa människor – att de är förbisedda i samhället – är en känsla med stor sprängkraft.

Bakom de nationella kurvorna över åldersutvecklingen döljer sig stora regionala och lokala variationer. Idag är andelen 65+ i Sverige drygt 17 procent av befolkningen. Men i Stockholms och Uppsala län är den så låg som omkring 10 procent, medan man i sex län (Kalmar, Blekinge, Värmlands, Gävleborgs, Västernorrlands och Jämtlands län) ser en ålderspensionär i var femte invånare. Och detta är idag; vi vet att skillnaderna mellan regioner blir ännu större längre fram.

Ännu mer dramatiska är variationerna om man jämför på kommunal nivå. Två av landets kommuner (Nykvarn och Häbo) har en extremt "ungdomlig" invånarprofil med bara omkring 9 procent pensionärer, i tretton kommuner – tio av dessa i Norrland – är minst var fjärde person 65 år eller äldre. Självfallet har detta stor betydelse för hur respektive kommun måste anpassa sig, både för dagen och för en morgondag när andelen riktigt gamla och omsorgskrävande blivit ännu mycket större än idag. Och självfallet har det betydelse för hur den enskilde senioren uppfattar den omvärld där han eller hon bor.

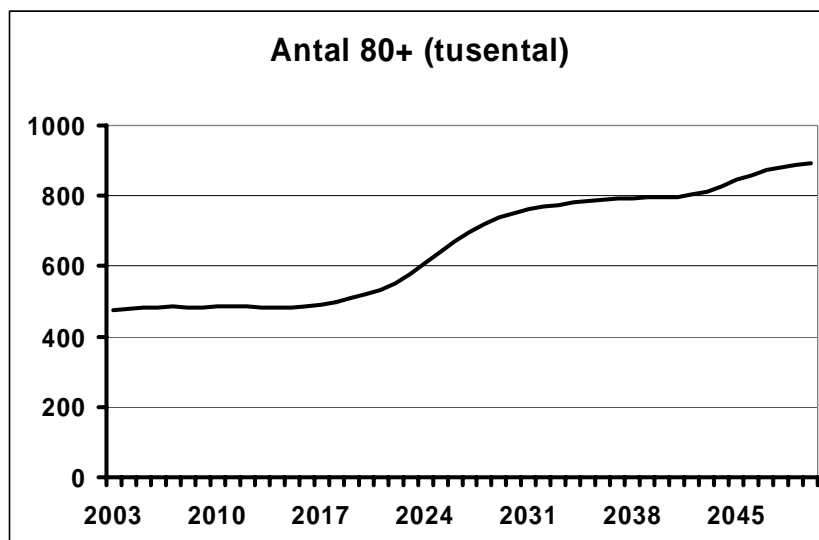
3.3 ”Äldre-äldre”

Men det är givetvis inte enbart de ”yngre seniorerna” (om vi räknar dem mellan 55 och 79 år till den gruppen) som har inverkan på samhällets planering inom seniorpolitiken. Ekonomiskt, och även etiskt, utgör de som är riktigt gamla den verkligt stora utmaningen.

Enligt beräkningar som presenterats av Kommunförbundet⁹ innebär de invånare som är mellan 80 och 89 år en kommunal kostnad per år på i genomsnitt omkring 100 tusen kronor per person; pengarna går framför allt till särskilt boende för dem som behöver detta och hemtjänst för gamla som bor kvar i sina egna hem. De som är 90 år och äldre ”kostar” kommunen i genomsnitt 240 tusen kronor per person. Varje plats på särskilt boende betingar en kostnad för kommunen på drygt 400 tusen kronor och år. Detta kan jämföras med kommunens finansiella insatser för invånare som är från 18 och ända upp till 75 år – i genomsnitt storleksordningen 10 tusen kronor per person – och de som är barn och unga upp till 18 år – genomsnittligt omkring 75 tusen kronor. Ovanpå kommunernas ansträngningar för gamla tillkommer dessutom kostnader som har att göra med medicinsk vård i landstingens regi för gamla. Dessa patienter har oftast komplexa sjukdomsbilder och stora individuella behov av vård. Den enskilda sjukdomsdiagnos som förorsakar de flesta vårddagarna i sjukhusen är stroke, en sjukdom som främst drabbar gamla.

Ur den synpunkten är den halva miljon människor i vårt land som idag är 80 år och äldre av största betydelse. Enligt SCB:s prognoser kommer antalet att vara tämligen konstant fram till omkring år 2017, men sedan – när dagens 40-talister blir gamla – stiger antalet 80+ snabbt till omkring 800 tusen människor; 2050 är i det närmaste 900 tusen personer i vårt land mycket vård- och omsorgskrävande.

⁹ ”Kommunala framtider – en långtidsutredning om behov och resurser till år 2050”, Svenska Kommunförbundet, november 2002. Rapporten på 80 sidor kan hämtas på nätadressen <http://www.skl.se/artikel.asp?A=1496&C=1051&ArticleVersion=10>

Fram till 2030 – vi ska föreställa oss att de av dagens 40-talister som då fortfarande är i livet har fyllt 80 – har antalet 80+ i Sverige ökat med 60 procent jämfört med idag, medan antalet 20-54 år är i stort sett oförändrat. Efter ytterligare ett par decennier har 80+ ökat med nästan 90 procent jämfört med nu, medan gruppen 20-54 år har minskat med sex procent.

Även då det gäller andelen gamla ser vi givetvis redan idag stora regionala och lokala variationer. Landets 80+ utgör 5,3 procent av befolkningen, men i Stockholms och Uppsala län är andelen 4,5 procent, och i Kalmar, Värmlands, Örebro, Gävleborgs och Jämtlands län ligger den över 6 procent. I kommunerna Botkyrka, Nykvarn och Tyresö är bara var 50:e invånare 80 år eller äldre; i Rättvik, Härjedalen, Åsele, Dorotea och Bjurholm är idag var 12:e människa 80+.

När de många människor som idag är jämförelsevis unga seniorer själva ser fram emot sin sena ålderdom, ser de också en enorm utmaning för hela samhället. De allt flera gamla ska då få vård och omsorg genom arbetsinsatserna från allt färre i vårt samhälle, och hur blir då den allmänna viljan och förmågan att ge varje människa ett värdigt liv ända till slutdagarna? Kommer nödvändiga prioriteringar, åtminstone mentalt, att betyda den "ättestupa" som ingen vill kännas vid? Denna utveckling, i kombination med de kända bristerna i dagens äldreomsorg, är den

faktamässiga bakgrunden till att många människor känner rädsla inför utsikten att så småningom bli gammal¹⁰.

Medborgarens starkaste behov, när ordet "seniorpolitik" kommer på tal, är att få känna tillit till det politiska systemet. Medborgarna – och därmed väljarna vid våra riksdagsval – må mer eller mindre väl acceptera det som de politiska partierna presenterar såsom lösningar på dagens akuta samhällsproblem, men avgörande för människan blir ändå om han eller hon har förtroende för politiken på lång sikt, ett par tre decennier fram i tiden. Större betydelse för den enskilda människan än de dagsaktuella radikala tagen och de finansiella kalkylerna blir de enskilda politikernas engagemang och partiernas grundläggande värderingar kring människan i samhället.

Det har sagts av många debattörer, att värdefrågor kommer att få en allt större betydelse vid de politiska valen i framtiden. Seniorpolitikens inneboende dynamik och långsiktighet är den kanske mest framträdande grunden för en sådan prognos.

3.4 Anhöriga

De närståendes roll i omsorgen av äldre har med rätta uppmärksammats under senare år¹¹. Beroende av vad som egentligen räknas som omsorgsinsatser – och också beroende på osäkerheten i det statistiska underlaget – sägs det från olika håll att mellan 70 och 80 procent av all äldreomsorg är sådant som görs av anhöriga. Man kan, som Socialstyrelsen, helt enkelt påstå att äldreomsorgen skulle rämna om dessa insatser skulle minska.

Genomgående är att man i diskussionen om de anhöriga i äldreomsorgen fokuserar på rollen som vårdare. Självklart ligger detta redan i ordet som sådant; man är anhörig till någon som behöver omvårdnad och perspektivet blir med nödvändighet den vård som sker. Dock innebär detta också att man oftast glömmar att tänka på den anhörige som individ i egen rätt och med ett eget liv att förvalta och utveckla.

¹⁰ Se till exempel Kristina Färm: "Vågar jag bli gammal?", skrift nr 9 i SPF:s skriftserie, 2003. <http://www.spfpension.se/pdf/ferm.pdf>

¹¹ En utomordentlig och grundligt genomförd rapport, klart att rekommendera som studiematerial för dem som vill tränga in i ämnet, är "Framtidens anhörigomsorg – Kommer de anhöriga att vilja, kunna, orka ställa upp för de äldre i framtiden?", Socialstyrelsen, februari 2004, 108 sid. <http://www.socialstyrelsen.se/Publicerat/2004/5123/2004-123-8.htm>

Forskaren Margareta Grafström vid Mälardalens Högskola har visat att vårdarrollen i de flesta fall innebär extrema ingrepp i familjens liv. Man får tunga och svåra arbetsuppgifter, drabbas lätt av isolering, råkar i konflikter med både den sjuke med andra närstående, känner oro och kan få svåra depressioner. Särskilt besvärlig är situationen under de första åren, exempelvis när en anhörigs demenssjukdom smyger sig på. Då finns i princip inget stöd alls att hämta från den offentliga vård- och omsorgsapparaten. Anhöriga blir i den fasen många gånger inte förstärkta och trodda. De känner sig helt övergivna, och dessa erfarenheter skapar mycket smärta som man länge minns med bitterhet. Den konkreta möjligheten till information och stöd i den fasen finns att få hos de ideella patientföreningarna runt om i landet

Men även senare, när sjukdomen har etablerats och fått sin diagnos av läkare, är givetvis belastningen för den enskilde enorm. Och sedan, när demenssjukdomen blir alltför svår, måste beslut oftast tas om att den sjuke ska flyttas till gruppboende eller sjukhem. Detta är ett beslut som ofta kan upplevas som en lättnad i en alltmer outhärdlig situation, men som i många fall ändå lägger en ny börda på den anhörige. Man berättar om skuld känslor för att mamma eller pappa är på institution och om en upplevd förväntan från både vårdpersonal och den närmaste omgivningen att vara mera hos sin förälder. En annan mycket vanlig upplevelse under den långa sjukdomsprocessen är att man är indragen i ett utdraget sorgearbete; många sörjer den sjuke medan han eller hon alltjämt är i livet. De upplever att de redan har mist sin livskamrat, förälder eller vän.

Man kan säga att den demenssjuke obevekligt och under flera års tid går in i en dimma. Många anhöriga går då också "in i väggen".

Även om de flesta närstående i äldrevården är maka/make eller sambo, är det också vanligt att det är döttrar och söner med sina respektive familjer som ställer upp, ibland också grannar och vänner.

Det är som bekant många sjukdomar som drabbar gamla människor. Patienterna samlar oftast på sig en lång rad av symptom och diagnoser och får sig många olika mediciner föreskrivna. Självfallet är det i samtliga fall så att anhöriga dras in i situationen och i gradvis ökande omfattning tar på sig omvårdnad – i de medicinskt lätta fallen, vid livets slutskede och allt däremellan.

Men då det gäller just behovet av hjälp från de anhörigas sida är det två stora åldersbetingade "folksjukdomar" som träder fram: demenssjukdomarna och stroke. Båda invalidiserar. Demens bryter ned människan under en lång period av livet. Redan idag kommer i vårt land praktiskt

taget var femtonde minut, dygnet runt året runt, en ny diagnos för demens. Under samma kvart hinner också ett nytt fall av stroke att inträffa. När vi kommer fram till andra hälften av 2010-talet, då antalet 80+ ökar mycket kraftigt, kommer de nya fallen med ännu kortare tidsmellanrum. Även om nog ingen ännu har räknat på detta, kan man säkerligen påstå att det var femte till tionde minut dygnet runt inträffar något med en gammal människa i Sverige som plötsligt och radikalt förändrar livet för ytterligare en anhörig i vårt land – en händelse som blir av livsavgörande betydelse för den sjuke och hans närmaste. Händelsen innebär nya praktiska och känslomässiga krav på en person vars vilja, förmåga och ork att ställa upp är förutsättningar för äldreomsorgen i vårt samhälle.

Önskan från alla sidor är att den gamla människan ska ges möjlighet att få vara hemma så länge som möjligt och så länge han eller hon önskar detta. Den gamle och sjuke måste få del av den trygghet och gemenskap som bara familjen kan ge. Ingen ska behöva känna ensamhet. Alla ska känna sig bemötta med värdighet, även när kroppen och själen börjar ge upp. Samtidigt ska inte heller den anhörige lämnas efter. Han eller hon behöver stöd, från de övriga i sin familj, från den närmaste omgivningen och – inte minst – från den offentliga äldrevårdens sida.

3.5 Familj

Seniorpolitik handlar mycket om vård och omsorg. Detta är naturligt, därför att det är en allt överskuggande uppgift för samhället att se till att alla – och därmed också gamla som blir sjuka – får ett värdigt liv. Men fokuseringen på vården och omsorgen för också med sig att vi lätt glömmer bort den ”vanliga människan” när vi talar om seniorpolitik. Hur gigantiska de anhörigas insatser för sina sjuka släktingar än är, är det ett faktum att de allra flesta gamla ännu på många år inte behöver tänka så mycket på sjukdom och fysiska hinder. De flesta äldre upplever sina familjeliv så som tidigare i sina liv, bara mera aktivt och kvalitetsfyllt än någonsin förut.

Statistiken talar sitt tydliga språk¹²: i oktober 2003 hade bara 18 procent av dem som fyllt 80 år sina hem i så kallade särskilda boendeformer och 19 procent fick hemtjänst i sina egna hem från kommunen. Nästan två av tre bland människorna i även de högsta åldrarna klarade sig alltså helt och hållet själva i sina egna hem – i varje fall var varken de eller deras

¹² ”Äldre – vård och omsorg år 2003 – Kommunala insatser enligt socialtjänstlagen samt hälso- och sjukvårdslagen”, Socialstyrelsen, april 2004, 154 sid.

<http://www.socialstyrelsen.se/Publicerat/2004/5166/2004-44-3.htm>

anhöriga beroende av samhällets hjälp. Bland dem som är mellan 65 och 79 år är nio av tio tillfreds med det som klaras med egen kraft och vilja och tillsammans med familjen, grannarna och vännerna.

Att familjen – i betydelsen maka/make, sambo, söner och döttrar, barnbarn – får en minst sagt central roll i seniorens liv är då uppenbart. Detta både för att seniorens vardag ska underlättas och göras trygg och för att skapa innehåll och kvalitet, ge människornas dagar stor mening.

Oräkneliga är de arbetstimmar som – utan att belasta kommunernas eller statens budgetar – görs av mor- och farföräldrar när de hämtar och lämnar barnbarnen på dagis och i skolan, när de tar hand om ett sjukt barnbarn så att föräldrarna kan åka till jobbet, när de hjälper barnbarnen då mamma och pappa inte klarar av att själva skapa den tiden för samvaro. Trots att insatserna är oräkneliga syns inte seniorerna i det som kallas familjepolitiken. Men de finns där. De finns i högsta grad i betydelsen nödvändigt och ömsesidigt samspel mellan de små barnen och deras äldre anhöriga. De finns i trygga och utvecklande relationer mellan de yngre och deras gamla släktingar.

Politik är på ytan en fråga om fördelning och bästa användning av ekonomiska resurser. Men i sin kärna är politik en fråga om värderingar och om det goda livet för människorna. Detta gäller i allra högsta grad för familjepolitiken – liksom för seniorpolitiken. Och i de värderingarna är människornas betydelse för varandra utgångspunkten, både i de praktiska göromålen och för kvalitet och mening i människors liv. Psykologer menar att strävan efter mänsklig kontakt är en dominerande kraft i människans liv. De nära cirklarna runt människan, där familjen bildar centrum, är basen i det hantverk som politiken tenderar att bli.

De flesta äldre (64 procent) träffar ett eller flera av sina barn minst varje vecka. Till detta kommer att nio av tio talar i telefon med sina barn minst varje vecka¹³. Allt fler äldre har regelbundet kontakt över e-post med både barn och barnbarn, som inte sällan lever avlägset borta. Allt detta är också en del av familjelivet i vårt moderna samhälle.

¹³ "Framtidens anhängomsorg". Socialstyrelsen, 2004 (se not 10 ovan).

3.6 Människors hem

Det finns ord som bygger avstånd mellan dem som säger eller skriver dem och de människor som man riktar sig till. Ett sådant är ordet "boende". Det har funnits så länge i vokabulären hos politiker och byråkrater att alla förstår vad det handlar om. Men för människorna som man talar till är "boendet" den plats som de själva kallar för sina hem. "Att bo" och "bostad" går väl an, men "boende" är knappast ett ord som speciellt många brukar använda för att beskriva den plats där de lever sina liv, där de har sina möbler och andra ting, där de träffar sina vänner och där de stänger till om sig för att få vara i fred. Man ska hålla detta i minnet. Inte minst ska man vara klar över att också det "särskilda boendet" på institution faktiskt också handlar om det hem där människor tillbringar sina dagar – en miljö som de är hänvisade till vardag som helgdag, dygnet runt, på grund av stora behov i sin tillvaro av professionell hjälp.

En betydande del av morgondagens äldre bor idag i småhus, och de samboende har i betydligt högre utsträckning än de ensamstående sina hem i eget småhus. Av samboende i åldern 50 –64 år bor tre av fyra i eget hus och i åldern 65 – 74 år bor omkring 60 procent i egna hus, mot var femte bland ensamstående¹⁴.

De medelålders och äldre med egna hem bor i den så kallade villaboomens småhus, byggda kring 70-talet, och de har bott där länge. Ungefär sju av tio har bott i huset mer än 20 år. Detta har naturligtvis avgörande inverkan på deras boendekostnader, och det har säkert även på andra sätt stor betydelse för benägenheten att flytta. Dessutom visar detta tydligt på behovet av underhåll och ofta ombyggnader för att göra hemmet anpassat till minskande rörelseförmåga och andra önskemål i samband med att senioren åldras.

¹⁴ "Hur bor morgondagens äldre? En nyckelfråga i kommunernas boendeplanering", Boverket, december 2002. Rapporten kan hämtas som pdf-fil på nätadressen <http://www.boverket.se/novo/filelib/arkiv11/morgondagensaldre.pdf>

ANDEL HUSHÅLL I HEM MED OLIKA UPPLÅTELSEFORMER

(källa: Boverket 2002; s = sambo, e = ensamstående)

	24 – 34 år		50 – 64 år		65 – 74 år	
	s	e	s	e	s	e
Egna hem	38	3	75	21	63	22
Bostadsrätt	19	18	10	26	12	28
Hyresrätt	43	80	16	53	24	50

Boverket uppskattar att av de hushåll där bostadsföreståndaren är 60-69 år och bor i hyresrätt är det mer än vart femte som bor på tredje våningen eller högre upp utan tillgång till hiss. Det innebär över 30 000 hushåll bara i den åldersgruppen.

Andelen äldre som bor permanent på en institution av något slag (så kallat "särskilt boende") utgör bara några få procent av åldersgruppen upp till 80 års ålder. Arton procent av personer över 80 år har sina hem på institution, och till och med i åldern över 90 år bor fler än varannan person i egen lägenhet eller eget hus. Detta stämmer dåligt med den vulgära schablonbilden av den gamla människan som en person som går med hjälp av rollator och bor på "hemmet".

Dock sker idag en snabb avveckling av bostäder som är särskilt anpassade för äldre, och detta gäller i synnerhet för vårdhemmen och hemmen med tillgång till extra hjälp (de så kallade "servicehusen"). Nyproduktionen är samtidigt mycket låg, varför det totala antalet minskar kraftigt – med cirka 13.500 platser för äldre på vårdhem under perioden 2002 till 2005¹⁵. Boverket varnar dock för en alltför snabb och oplanerad avveckling av äldreboenden, som kan medföra sämre kvalitet i vården och omsorgen, otrygghet för de äldre och att ännu större krav ställs på de anhöriga. Den kraftiga minskningen av platser i "särskilt boende" ökar dessutom trycket på andra delar av vård- och omsorgssystemet, framför allt på sjukhusvården men också på primärvården och hemtjänsten.

¹⁵ "Varför kan inte behovet av särskilda boendeformer tillgodoses?", Boverket och Socialstyrelsen, februari 2004, 88 sid.

<http://www.socialstyrelsen.se/Publicerat/2004/3034/2004-110-2.htm>

Orsakerna till behov av särskilda boendeformer är varierande: oförmåga att bo kvar i den egna bostaden, svårigheter att bo själv i egen lägenhet, ensamhet och social isolering, bristande utbud av lämpliga bostäder i det ordinarie bostadsbeståndet i hemtrakten, få alternativ som passar och är attraktiva för de äldre, avveckling av kommersiell och social service.

Boverket och Socialstyrelsen skriver i sin gemensamma rapport om särskilda boendeformer bland annat: ”*Brister i utvecklingen och samordningen av hemtjänsten och hemsjukvården, svårigheter att erbjuda ett adekvat boendestöd och bristande stöd till anhöriga framstår som huvudanledning till att utbudet av särskilda boendeformer inte räcker till. Men också att det saknas alternativ i form av lämpliga bostäder i det ordinarie bostadsbeståndet – bostäder med god tillgänglighet och tillgång till service och kommunikationer.*”

Frågan om bostäder för äldre tenderar att falla mellan stolarna i kommunernas bostadsplanering – mellan den ordinarie bostadsförsörjningsplaneringen, som riktar sig till något slags snitthushåll, och särlösningar för äldre och funktionshindrade med uttalade behov av vård.

3.7 Det civila samhället

När den amerikanske sociologen Robert D. Putnam år 2000 utgav sin bok ”Bowling Alone”¹⁶, väckte den snabbt medial uppmärksamhet. Putnam beskrev ett sönderfallande samhälle, där allt färre människor engagerar sig i t.ex. idrottsföreningar och politiska partier. En av orsakerna till det förändrade beteendemönstret är att den nya generationen förhåller sig till ideella organisationer och politik mer som konsumenter än som aktiva deltagare.

Vi ska dock komma ihåg att det som Putnam avhandlade var det amerikanska samhället. I Sverige går uppenbarligen utvecklingen mycket långsammare. SOM-institutet visar¹⁷ att medlemskap i exempelvis idrottsföreningar och miljöorganisationer hos oss minskar något över tiden, men ganska litet. Samtidigt vet vi att anslutningen till det civila samhället tenderar att bli allt lösare för medlemmarna, man betalar sin avgift men deltar lite. Och vi vet att många organisationer som tidigare var stora och mäktiga går tillbaka: fackföreningarna, en mängd intresseföreningar, de politiska partierna. Den trygga kärnan av människor som engagerar sig starkt och arbetar hårt inom sin organisation (kanske till

¹⁶ På svenska ”Den ensamme bowlaren”, SNS Förlag, 2001, ISBN: 9171508279, 600 sid. Vid beställning över nätet kostar boken idag 223 kronor plus frakt.

¹⁷ Sören Holmberg & Lennart Weibull (red.), ”Land du välsignade?”, 2001.

och med professionellt) är kvar, men de vanliga medlemmarnas anslutning motsvaras inte av deras uppslutning.

Ett tydligt undantag från dessa tendenser i det svenska civila samhället utgör de äldres organisationer. De stora pensionärsföreningarna ökar sina medlemsantal i minst samma takt som mängden pensionärer i landet växer. Patientföreningarna för demenssjuka och deras anhöriga, föreningarna för strokedrabbades anhöriga, m.m. växer också. Vi har anledning att fundera över bakgrunden till en sådan utveckling, men det är uppenbart att de organisationer som samlar äldre människor fyller påtagliga behov. De behoven kan formuleras med ord som gemenskap, trygghet, hjälp, information, aktiv sysselsättning, kulturellt innehåll. Kanske också behov av någon som för medlemmarnas talan inför det offentliga Sverige, någon som bedriver lobbying för de äldres sak. Bland dem som är aktiva inom sina organisationer, genom att de arbetar i styrelseposter och på annat sätt, finns säkert dessutom personliga behov av att få vara till nytta och låta sin förmåga komma till användning, när arbetslivet inte längre vill veta av dem.

I Sverige är således anslutningen till de olika äldreorganisationerna omfattande. Demensförbundet, med sina 10.000 medlemmar och över hundra lokala föreningar, är landets största anhörigförening¹⁸. Och hälften av alla 65+ är med i någon av de fem pensionärsorganisationerna; enbart de två största (PRO och SPF) har tillsammans mer än 600 tusen medlemmar. Och medlemmarna är aktiva; en fjärdedel av de som är med i pensionärsorganisationerna besöker regelbundet möten och gemensamma arrangemang.

Det är alltså en mycket stor post i samhällets räkenskaper som är dold: värdet av människors frivilliga insatser och det arbete som utträttas inom det civila samhället. Om allt det som görs där i form av direkt personlig omvårdnad – exempelvis som så kallade ”väntjänster” – skulle beräknas till marknadsvärde, skulle landets BNP öka märkbart. Om det förebyggande arbetet inom pensionärs- och andra organisationers verksamheter inte utträttades genom frivilliga insatser, skulle kommunernas kostnader öka kraftigt. Om information, råd och personligt stöd till gamla patienters anhöriga inte gavs genom anhörigföreningarna, skulle många människor lämnas helt utan någon att vända sig till i en svår tid.

Just ”väntjänst” är ett begrepp som är väl värt att lyfta fram. Det är ett ord med vacker klang och som bär ett i det här sammanhanget synnerligen passande budskap. Men ”väntjänst” står också för en mycket omfat-

¹⁸ Hemsida: <http://www.demensforbundet.se/>

tande rörelse bland äldre människor – av äldre för äldre. Det är många organisationer som har väntjänster som betydande del i sina verksamheter (Röda Korset, pensionärsorganisationer, religiösa samfund)¹⁹.

I allmänhet innebär väntjänsterna så kallad besöksverksamhet – när alltså någon besöker den gamla, oftast för bara sällskaps skull men kanske också för att hjälpa till med tidningsläsningen eller något annat vardagligt. Ibland förekommer ledsagarhjälp – när någon följer med till läkaren eller på promenad. Avlösning för anhörigvårdare under någon timma då och då kan också förekomma.

Det är faktiskt åtskilliga tusen äldre som är engagerade i väntjänst genom sina lokala organisationer, och det är många gamla som har nytta av den kontakt de får genom den frivilliga väntjänsten. Det är ingen överdrift att kalla ”väntjänströrelsen” i vårt land för en av juvelerna i det civila samhället när det gäller människors engagemang för varandra.

Det är därför så mycket mera märkligt att ”väntjänst” inte är något stort begrepp i beskrivningen och diskussionen omkring äldreomsorgen. Faktum är att ordet nästan inte alls förekommer. En sökning med datorn i hela den omfattande texten (1.800 sidor) i slutbetänkandet från SENIOR 2005 ger inte en enda träff! Om man söker efter ordet på nätet får man fram 6.000 träffar; alla berättar om enskilda kommunala och lokala initiativ och verksamheter, ger kontaktadresser till personer som ställer upp, o.s.v. Det är precis som det brukar vara – och egentligen ska vara – när det gäller de frivilliga insatserna: effekten uppkommer inte genom övergripande och styrande organisation, utan genom massverkan, spontanitet och mänsklig närhet.

I alla samhällen finns fyra system. I det ideala samhället ska dessa samverka och förstärka varandra. De fyra är

- det politiska systemet med långsiktig planering, utveckling, övergripande beslut och ledning som uppgift; hierarki och makt är de viktigaste instrumenten,
- det administrativa systemet med ordning och reda, säkerhet och i bästa fall funktionalitet som uppgifter; regelverk och stabil organisation är instrumenten,

¹⁹ I exempelvis en så liten kommun som Strängnäs (30.000 invånare) hänvisar man i socialförvaltningens informationsblad om väntjänster till hela 16 organisationer (Röda Kors-kretsar, pensionärsföreningar, religiösa samfund) och anger telefonnummer till sammanlagt 21 kontaktpersoner, som var och en har medlemmar bakom sig som är beredda att ställa upp.

- det professionella systemet med kunskap, utveckling och resultat som uppgifter; handling och ibland entreprenörskap är instrumenten,
- det civila systemet med medmänsklighet och situationsanpassning som uppgifter; svag hierarki, närhet, spontanitet och generositet är instrumenten.

Det politiska systemet, som alltså definitionsmässigt är det som har makten, inser nödvändigheten och ser det som självklart att anlita och utnyttja de administrativa och professionella systemen. Så sker också när huvuduppgiften för den politiska maktutövningen ska lösas: den att bygga och leda ett samhälle för medborgarnas gemensamma bästa. Då gäller god administration och professionellt agerande som lösningen på uppgifter och problem. Men den fjärde delen, det civila systemet, betraktas oftast bara som ett komplement. Insatserna tas för givna. Ibland kan det förekomma att de uppfattas som störande, eftersom instrumenten är så annorlunda.

Exemplet "väntjänst" – och frånvaron av ordet i de officiella skrifterna – nämns här med en speciell avsikt: vi kan vända på det vanliga perspektivet. Vi tar upp ett begrepp som talar direkt till de gamla i deras vardag, och vi använder ett ord som för många är en konkret beskrivning av vad man faktiskt gör för medmänniskor. Från det administrativa systemets faiblesse för att tala om organisationer, från det professionella systemets fokusering på verksamheter och från det politiska systemets svepande retorik vänder vi uppmärksamheten mot det civila samhällets praktiska omtanke och till människors väntjänster.

Självfallet är dock frivilligorganisationerna långt ifrån bortglömda i de officiella sammanhangen. De finns ofta med i både politikernas retorik och i myndigheters rapporter. Om man istället för ordet "väntjänst" söker på nätet efter "frivilligorganisationer" får man 44.000 träffar, varav de flesta utgör länkar till just organisationer, verksamheter och skrifter som har att göra med insatser inom ramen för den sociala välfärden. Och på Socialstyrelsen inrättades den 1 januari 2001 ett särskilt "*Sekretariat för frivilligt socialt arbete och organisationsbidrag*" (SoFri)²⁰ med syfte, som det sägs på hemsidan, att "*profilera och utveckla Socialstyrelsens roll och insatser vad gäller frivilligarbetet och frivilliga organisationers verksamhet i samhället. Frivilligt socialt arbete är idag ett område som växer i omfattning och som får alltmer uppmärksamhet hos såväl huvudmän som i den mediala debatten.*" Förordnandet om detta sekretariat inom Socialstyrelsen gäller just nu endast för en begränsad tid, fram till den 1 juli 2005.

²⁰ http://www.socialstyrelsen.se/Om_Sos/organisation/Socialtjanst/Enheter/SoFri/

Redan hösten 1993 bildades, på initiativ av frivilligorganisationer som arbetar inom det sociala området, *Forum för frivilligt socialt arbete*²¹, såsom en plattform för kunskapsutbyte mellan frivillig-organisationerna och det offentliga Sverige.

Det finns dock som antytts en utbredd vana i hela det offentliga och professionella systemet att tala *om* de frivilliga i stället för *med* dem. Ett exempel: I sitt sista nyhetsbrev för 2004 skriver Göran Pettersson, generalsekreterare i Forum för frivilligt socialt arbete, bland annat följande: *”Justitiedepartementet, med en av våra främsta motparter i spetsen – folkrorelseminister Jens Orback – anordnar [i mitten av december 2004] ett Folkrorelseforum. Temat för dagens diskussion är demokratins behov av ett självständigt föreningsliv. Värdet av en autonom folkrorelse helt enkelt. Och där inträffar något mycket intressant. Justitiedepartementet väljer att lägga upp ett program där man talar om oss, inte med. Akademin får uttala sig och staten och kommunerna. Alla tre får ostörd talartid där de kan förklara hur de ser på oss.”*

Begreppet ”väntjänst” handhas och nämns således med perspektiv från det administrativa systemet, ibland också med utgångspunkt i det professionella systemet; på vilket sätt ska samverkan ske? vilka formella eller informella samarbetsavtal ska gälla? vilka uppgifter i välfärdsstaten kan de frivilliga organisationerna åta sig? vilka kan de åläggas? vilka uppgifter får de inte blanda sig i? vilka penningbidrag och vilket stöd från kommunen till frivilligorganisationerna har vi råd med? vilken samhällsnytta är det som ”betalas” med skattemedlen?

Men i den verklighet som gäller för omsorgen av äldre kan man identifiera de två väsentligaste inslagen: dels de anhörigas och familjernas insatser, dels väntjänster från människor som ställer upp så gott de kan, i allmänhet helt enkelt genom att finnas på plats och genom att ge av sin tid. Därefter kommer allt det som organiseras, administreras och professionaliseras genom kommuner, landsting och stat. Det är perspektivet från de gamla själva och från människorna i deras omgivning.

²¹ <http://www.socialforum.se/se/Startsida/>

Tid är ofta en bristvara i de administrativa och professionella systemen, tålmod är ännu mera sällsynt. Spontanitet och improvisation är där mer eller mindre otillåtna inslag. Men alla de resurserna²² är de främsta kännetecknen för det civila systemet; tid, tålmod, spontanitet, improvisation. I alla politiska sammanhang – och kanske i synnerhet i seniorpolitiken – bör det civila samhällets centrala roll och dess betydelse göras mycket mera synligt. De enskilda och frivilliga insatserna bör ges legitimitet, uppmärksamhet och stöd i större utsträckning än vad som varit fallet hittills. Politiker, administratörer och professionella har anledning att vara ödmjuka.

3.8 Internationellt

Vi tycker nog många gånger att åldersboomen är, om inte ett svenskt problem, så åtminstone ett europeiskt eller västerländskt. Men så är det inte. Hela världens befolkning håller på att åldras, visserligen i olika takt i olika länder och världsdelar och förvisso med varierande typer av huvudproblem. I Sverige ligger vi dock några år före större delen av övriga Europa genom att vår ”puckel” på befolkningspyramiden växte ut redan under 1940-talet. De andra länderna behövde vänta tills andra världskriget var över. Den så kallade ”baby-boomen” på den europeiska kontinenten och i USA kom i stort sett under 50-talet.

Men frammot 2050 har världens befolkning över 60 år ökat från dagens 600 miljoner till nästan två miljarder människor. Andelen i världsbefolkningen har då fördubblats från dagens 10 till 21 procent. Vid FN:s Andra Världsaidsmöte i Madrid år 2002 konstaterade man att ”*denna demografiska omvälvning utmanar utvecklingen i alla våra samhällen; i synnerhet gäller utmaningen ökade möjligheter för äldre människor att förverkliga sin potential att delta fullt ut i alla aspekter av livet*”. Man avvisar den allmänna retoriken om den demografiska utvecklingen som en annalkande katastrof och visar istället på att grunden till att antalet äldre människor ökar på vår jord ju är att välståndet ökar, att livslängden ökar samt att människors livskvalitet stiger tack vare framstegen på de medicinska områdena. En av artiklarna i den politiska deklARATIONEN från detta möte säger bland annat: ”*När åldrandet betraktas som ett framsteg för människan ska också mänsklig förmåga*

²² Vi kan observera användningen av ordet ”resurs” i presentationen på nätet av väntjänstverksamheten i Falkenberg: ”*Väntjänsten kallas i Falkenberg Resursbanken. Vem som helst kan vända sig dit för att få en frivillig insats som kompletterar samhällsservice av olika slag. Insatserna kan t.ex. vara ledsagning, mänsklig samvaro, rådgivning m.m. Det finns egentligen ingen gräns för uppdragen med det förbehållet att de inte får ersätta lagstadgade primärkommunala eller landstingskommunala arbetsuppgifter.*”
(<http://www.falkenberg.se/organisation/socialforvaltning/aldreomsorg/vantjanst.4.1f78b68f8eeb092ff7fff404.html>)

En tredjedel av livet – Kompendium om Seniorer

erkännas och erfarenheter och resurser bland människorna med hög ålder betraktas som tillgångar för utvecklingen av mogna, fullt integrerade, samhällen.” Det finns i denna deklARATION många ord som bärs av högt flygande tankar mot en djupt allvarlig bakgrund av insikter.

Det kan vara av intresse med en kort exposé över hur man ser på åldrandet i några länder, och vi märker då att vi har det jämförelsevis väl förspänt i Sverige. Dessa nedslag i verkligheten omkring oss ger anledning att säga att vi har anledning att hysa gott hopp för vårt land, även på lång sikt.

Andel 60+ och 80+, samt genomsnittlig återstående livslängd vid 60 års ålder i några länder²³

	Andel 60 år eller äldre i befolkningen (%)		Andel 80+ av de i befolkningen som är 60 år eller äldre (%)		Genomsnittlig återstående livslängd vid 60 års ålder (år)	
	2002	2050	2002	2050	Män	Kvinnor
Japan	24	42	17	36	21	27
Kina	10	30	9	23	16	20
USA	16	27	21	28	19	24
Italien	25	42	17	33	20	24
England	21	34	20	32	19	23
Tyskland	24	38	16	35	19	24
Sverige	23	38	23	32	21	25

²³ United Nations. Population Ageing (2003)

Pensionsålder och försörjningskvot i några länder²⁵

	Lagstadgad pensionsålder (2002)		Verkligt pensionsinträde (genomsnitt 1997 – 2002)		Försörjningskvot ²⁴	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	2002	2050
Japan	60	60	69,6	65,7	4	1
Kina	60	60	n.a.	n.a.	10	3
USA	65	65	65,0	62,9	5	3
Italien	65	60	61,2	60,5	4	1
England	65	60	63,1	63,2	4	2
Tyskland	65	65	60,9	60,2	4	2
Sverige	65	65	63,5	62,0	4	2

Uppgifterna till följande korta beskrivningar av situationen i några olika länder är hämtade från en artikel i den tyska tidskriften Die Zeit²⁶.

Japan. Det har under lång tid sagts att Japans befolkning är världens äldsta. Räknat som procentuell andel kommer dock flera länder i Europa nu snabbt upp till samma siffror. Men i Japan har man redan nu hunnit konstatera faktum, vilket har gjort att det är lätt för människorna att acceptera ingripande reformer i äldrepolitiken. I oktober 2001 höjdes pensioneringsåldern från 60 till 65 år utan andra folkliga protester än de som riktades mot politiker som gjorde motstånd. Under 2004 höjdes avgifterna för avsättningar till den statliga pensionsförsäkringen och sänktes de utbetalade beloppen. Redan om två decennier kommer en tredjedel av landets befolkning att vara över 65 år. Huvuddelen av äldre vården förväntas utföras i första hand i hemmen och där av kvinnorna, men allt fler av dessa är själva gamla. Vårdhemmet betraktas allmänt som den allra sista utvägen för en gammal människa. I nästan varje hushåll är det naturligt att man tar hand om minst någon gammal släkting. De hem för äldre som finns betraktas först och främst som möjlighet till avlast-

²⁴ Potential Support Ratio = antal personer 15-64 år per person 65 år och äldre

²⁵ United Nations, Population Ageing (2003) och "Das globalisierte Altern", Die Zeit nr 39/2004

²⁶ "Das globalisierte Altern", Die Zeit nr 39, 2004.

http://www.zeit.de/2004/39/Renten_alle

ning på dygns- eller till och med timbasis (motsvarande alltså våra ”dag-centraler” och till någon del ”korttidsboenden”). Allmänhetens intresse för äldreomsorg är stort, vilket bland annat avspeglas i den mycket rika floran av böcker i dessa ämnen som finns i alla bokaffärer.

Kina: År 2002 bodde i världens största nation 134 miljoner kineser som var 60 år och äldre; år 2050 kommer de att vara 437 miljoner. Ännu har Kina en ganska ung befolkning, men detta ändras snabbt, och en höjning av pensionsåldern har därför aviserats. Bara var annan (i städerna) till var tionde (på landsbygden) äldre person får dock äldreomsorg från staten. En officiell talesman för regeringen medger att man inte har tänkt speciellt mycket på problemen med de kommande pensionärerna när man övergick från den tidigare plan- till den nuvarande marknadsekonomin. I befolkningen förlitar man sig på de traditioner, härstammande från Konfucius, som säger att man ska sörja för sina föräldrar så länge de lever.

USA: En utveckling är mycket tydlig i USA: seniorer arbetar allt längre. Både den stora äldreorganisationen på federal nivå, AARP (American Association of Retired People) och en rik flora av ideella och kommersiella organisationer är mycket aktiva för detta²⁷. Men denna trend är inte bara betingad av människornas vilja att göra det mesta av sina liv, den har också ekonomisk bakgrund: en studie som gjordes 2002 bland arbetstagare som var mellan 50 och 70 år gamla visade att var femte egentligen ville gå i pension men ansåg sig inte klara den personliga ekonomin om de gjorde detta. En viktig grund för detta var aktiemarknadens kollaps som hade underminerat de privata pensionsfondernas värde. Men även den statliga pensionen, pensionsförsäkringarna genom arbetet och sjukkassans ersättningar har krympt. Prognosen i den officiella statistiken är att andelen 65+ i befolkningen kommer att fördubblas mellan år 2000 och 2040, medan andelen arbetstagare i de mest produktiva åldrarna (25 till 54 år) minskar med tolv procent. Därför har kongressen bl.a. beslutat höja pensionsåldern till 67 år, och en vidare höjning till 70 år diskuteras. Riksbanken (FED) manar politikerna till ytterligare inskränkningar i pensionssystemen. Många experter kräver grundläggande nytänkande i riktning mot deltidarbete och deltidspensionering.

Italien: I stället för att bekämpa den mycket stora arbetslösheten bland unga och medelålders uppmuntrar den italienska regeringen aktivt de äldre att arbeta vidare. Den som väljer att avstå från pensionering efter 40 år i arbetslivet kommer att få ett kraftigt skattefritt påslag på lönen. Enligt en ny lagstiftning får italienarna från och med 2008 statlig pension

²⁷ Se AARP:s hemsida, <http://www.aarp.org/> och många andra, exempelvis hemsidan för 2young2retire, <http://www.2young2retire.com>

först efter fyllda 60 år (nu från 57 år) och minst 35 år (nu 15 år) i arbetslivet. Privata pensionsförsäkringar är sällsynta bland den italienska befolkningen. Den klichéartade storfamiljen håller på att lösas upp, många gamla lever ensamma. Särskilda hem för äldre är fortfarande tämligen sällsynta. Den som har råd betalar i stället en *badante*, en egen vårdare i hemmet, som oftast är lika med en invandrarkvinna från något östeuropeiskt eller asiatiskt land. När regeringen nyligen ville skärpa lagstiftningen omkring invandringen protesterade väljarna: Italien behöver utlänningarnas vårdinsatser.

England: Av de runt elva miljoner pensionärerna i England lever många under mycket knappa förhållanden. Redan på åttiotalet drog sig staten tillbaka och överlät äldreomsorgen åt de enskilda människorna. Idag lever en tredjedel av de gamla på enbart den knappa statliga pensionen på 105 pund – knappt 1.400 kronor – i veckan. Den som har andra inkomster får från staten bara grundpensionen på 80 pund – omkring 1.000 kronor – i veckan. Den klassiska privata pensionsförsäkringen består av ett eget ”billigt” hem och en privat pensionsförsäkring eller pensionsfond, men när börserna föll minskade dessa tillgångar kraftigt i värde. Allt fler engelsmän vill skjuta pensioneringen framåt i tiden, och under 2003 återvände mer än 2,8 miljoner tidigare pensionärer till arbetslivet, fast nu med i allmänhet mycket enkla arbetsuppgifter. Åldersdiskrimineringen är dock ett mycket hett tema i den engelska diskussionen. Regeringen stöttar den nya trenden. Den som arbetar vidare efter den lagstiftade pensioneringsåldern får en bonus på sin framtida pension på 7,5 procent för varje år som man avstått. Pensioneringsåldern för kvinnor höjs från tidigare 60 år till samma som för männen, 65 år.

Europa: ”Den grånande befolkningen” är ett högaktuellt tema överallt i västvärlden och i synnerhet i Europa. I EU är framför allt Kommissionen för Sysselsättning, socialpolitik & lika möjligheter²⁸ djupt engagerad. I och med detta finns också flera lobbygrupper som lyfter frågorna. Dit hör *ESU* (Europeiska SeniorUnionen)²⁹ och The European Older Peoples’ Platform, *AGE*³⁰. Den förra är en politisk sammanslutning bestående av seniorförbund eller motsvarande hos etablerade borgerliga partier inom EU. Kristdemokraterna är representerade och har för närvarande presidentskapet för den Nordiska och Baltiska sektorn. *AGE* är en paraplyorganisation av frivilligorganisationer inom äldresektorn i EU:s länder. Medlemmar från Sverige är SPF (Sveriges Pensionärsförbund) och Kommunförbundet.

²⁸ http://europa.eu.int/comm/employment_social/index_sv.html

²⁹ <http://www.eu-seniorunion.info/>

³⁰ <http://www.age-platform.org/>

En lång rad organisationer som vill tillvarata äldres intressen finns också i de flesta länder, både ideella och sådana med kommersiell inriktning och uppbackning. Som ett exempel på en stor ideell organisation kan nämnas Age Concern³¹ i England med en finansiell omslutning 2003/04 på 66 miljoner pund (motsvarande cirka 850 miljoner kronor). Den anger som sitt syfte ”att ge stöd åt alla över 50 för att hjälpa dessa att få ut det mesta av livet, att erbjuda konkret service och information, att bedriva kampanjer inom områden som exempelvis åldersdiskriminering och pensioner samt att påverka opinionen och regeringens seniorpolitik”.

I den internationella pressen förekommer brett upplagda artikel-serier som ofta fokuserar på de yngre seniorerna. För att ta ett exempel ur högen kan man nämna Tyskland, där redan nu antalet pensionärer numerärt är större än hela befolkningen i det forna Östtyskland; år 2030 kommer hälften av hela republikens befolkning att vara 60 år och äldre. Den tyska befolkningen kommer samtidigt att minska dramatiskt under kommande år som följd av extremt låga födelsetal. En lång artikelserie i den välrenommerade veckotidskriften *Die Zeit* pågick under 2003 och 2004 under rubriken ”*Land ohne Leute*”³² (Land utan folk). Som exempel på senare inslag kan nämnas ”*Wenn die Alten jünger werden*” (När de äldre blir yngre) från september 2004, den redan citerade artikeln ”*Das globalisierete Altern*” (Det globaliserade åldrandet) från september 2004 och ”*Mehr Wohlstand für alle*” (Mer välstånd för alla) från oktober 2004.

Åtskilliga böcker ges också ut på temat. Som belysande exempel kan nämnas Frank Schirrmachers ”*Das Methusalemkomplott*” (Metusalemkomplotten, Karl Blessing Verlag, München, 2004), som är en vidräkning mot ungdomskulten, och ”*Agequake*” (Åldersbävning) av Paul Wallace (Nicholas Brealey Publishing, Naperville, USA, 2001), som fokuserar på omvälvningen av marknadsstrukturerna i USA tack vare ökningen av antalet äldre. Bland fackböcker kan nämnas ”*Age as an Equality Issue, Legal and Policy Perspectives*” (Ålder som en jämställdhetsfråga, juridiska och politiska perspektiv, Sandra Fredman och Sarah Spencer, Hart Publishing, Oxford, 2003). I Sverige kan också delvis Gunnar Wetterbergs ”*Arbetet – välfärdens grundval*” (SNS Förlag, Stockholm, 2004) räknas in i denna skara av faktsäckade publikationer med uttalade ambitioner att väcka och påverka.

³¹ <http://www.ageconcern.org.uk/>

³² <http://www.zeit.de/dossier/landohneleute>

4 PROBLEM OCH LÖSNINGAR

"Vi ser ett växande gap mellan de värderingar som präglar socialtjänstlagen med sin historiska bakgrund i 1960-talets Sverige och den praxis, med stora lokala variationer, som utvecklats inom äldreomsorgen under de gångna decennierna. Vad som inryms i den offentligt finansierade äldreomsorgen behöver bli tydligt för den äldre befolkningen och dagens yrkesverksamma, hur det ser ut idag och vad vi kan förvänta oss i framtiden."

Kommunernas och Landstingens Ekonomi 2003. Rapport från Landstingsförbundet & Svenska Kommunförbundet, november 2004

"Ett samhälle, som inte tar hand om sina gamla när de behöver hjälp och vård är ett dåligt samhälle, även för de unga, varav de flesta onekligen själva kommer att bli gamla och beroende av hjälp"

Ur ett brev från en 83-årig dam i Saltsjöbaden

"I det svaga vårskymningsljuset genom fönstret i det första rummet till vänster i den gulmålade korridoren på tredje våningen sitter en ung man och håller min hustrus döende får i handen. Det är inte långt kvar nu, säger han och tittar upp och ler ömt. Inte så mycket mot oss som mot den döende mannen i sängen. Han släpper inte taget om handen förrän svärmor sakta tar den ifrån honom.

Sedan sitter vi runt den stora sjukhussängen och talar till vår make och får och morfar och svärfar som kanske inte längre hör oss men som kanske vet att vi är där och kanske känner när vi smeker hans händer och avmagrade armar och torkar hans panna och gör det som människor alltid tycks ha förstått att göra när en medmänniska ligger för döden. När allt är över och vi letat fram ett ljus ur korridorernas provisoriska gömslen och skapat en smula andakt runt den stillnade sängen och en läkare så småningom kommer för att konstatera dödsfallet, tänker jag på den unge mannen som höll svärfar i handen.

Varför gjorde han det?"

Ur Göran Rosenberg: "Plikten, profiten och konsten att vara människa", Albert Bonniers Förlag, 2003

4.1 Inledning

Det här avsnittet är inte någon heltäckande beskrivning, varken av problemen inom ramen för seniorpolitiken eller av möjliga lösningar. Kompendiet är ju skrivet med syftet att det ska tjäna som studiematerial vid studiecirkel och enskilt. Då är det en självklar ambition att läsningen och diskussionen inte stannar vid denna text utan att man använder rubrikerna för att välja ut det man är speciellt intresserad av och vill fördjupa sig i.

Det finns därför åtskilliga referenser och andra lästips för fortsatt arbete. Det är dessutom meningen att läsarna och cirkelarna går vidare med egna undersökningar för att definiera problemen lokalt. Man bör också söka efter de goda exemplen hemmavid för att få uppslag till olika lösningar och handlingsprogram.

Avsnittet delas in i huvudrubrikerna "Kortfristigt", "Medellång sikt" och "Lång sikt". Med detta menas inte att man egentligen ser några tydliga gränser för dessa kategorier. Däremot kan man säga att problemen kan uppfattas som mer eller mindre akuta och att lösningarna byggs upp med kortare eller längre tidsperspektiv. Men naturligtvis finns överlappningar. När man går in i vidare arbete inom någon viss sektor kan man ofta behöva bläddra mellan de olika tidsperspektiven.

4.2 Kortfristig

4.2.1 Aktuella brister i vård och omsorg

Media har under lång tid då och då rapporterat om upprörande fall av missförhållanden i äldrevarlden. Det har rört sig om förfärliga misstag och om systematisk vanvård av gamla på vårdhem, felbehandlingar, utebliven behandling. Där har funnits rapporter som – så som det ju är i den dynamiska medievärlden – för en tid upprör läsarna om bemötande som är nedlåtande och diskriminerande; ibland rapporteras det till och om kriminell misshandel. Det har förekommit tidningsartiklar om gamla människor som svälter i vården och i den kommunala omsorgen. Under 2004 utgavs Anna Bäséns bok ”*Vem ska ta hand om mamma?*”³³, en dagbok från författarens tjänstgöring på några institutioner. Bäsén hade dedicerat sin bok till ”mamma, pappa och alla eldsjälur i äldrevarlden”.

Många människor är direkt rädda för att bli så gamla att de hamnar i äldrevarlden³⁴.

Självklart är inte heller våra myndigheter oberörda av missförhållandena. I Socialstyrelsens avrapportering år 2002³⁵ av de nödvändiga utvecklingsåtgärder som formulerades redan i den nationella handlingsplanen för äldrepolitiken³⁶ skriver myndigheten i den sammanfattande bedömningen:

”Tillståndet i vården och omsorgen om de äldre påkallar ytterligare nationella, regionala och lokala satsningar. Landsting och kommuner måste bygga upp en struktur för en långsiktig utveckling på äldrepolitikområdet. Dels handlar det om ett fortsatt stöd för att utveckla kunskap, kvalitet, innehåll och effektivitet i vården och omsorgen. Dels måste landsting och kommuner utveckla sin styrning genom en

³³ Anna Bäsén: ”Vem ska ta hand om mamma? Min dagbok från äldrevarlden”, Bokförlaget DN 2004, 244 sid. Vid inköp på nätet, exempelvis www.adlibris.se, kostar boken 139 kronor (158 kronor inklusive frakt).

³⁴ Kristina Färm: ”Vågar jag bli gammal?”, skrift nr 9 i SPF:s skriftserie, 2003. Kan hämtas som pdf-fil på nätadressen <http://www.spfpension.se/pdf/ferm.pdf>. Dessutom ”Ska man behöva vara rädd för att bli gammal? En studie om äldres situation i dagens Sverige”, Svenska Röda Korset i samarbete med Temo, november 2004, 9 sid.

<http://www.redcross.se/RKSF/sfobj.nsf/0/3407D285D2F4B25DC1256F63003533FA/>

³⁵ ”Nationell handlingsplan för äldrepolitiken – Slutrapport 2002”, Socialstyrelsen, juni 2002, 208 sid., <http://www.socialstyrelsen.se/Publicerat/2002/2098/2002-103-2.htm>

³⁶ Nationell handlingsplan för äldrepolitiken, prop. 1997/98:113, <http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/21700>

systematisk uppföljning och utvärdering som underlag för utveckling av vården och omsorgen.”

I Socialstyrelsens rapport 2002 om äldre vården³⁷ används som underrubriker i avsnittet om myndighetens slutsatser: ”*Situationen inom vården och omsorgen är ansträngt*”, ”*Bristerna är stora i det särskilda boendet*”, ”*Anhöriga tvingas ta ett allt större ansvar*”, ”*Personal- och kompetensbrist är ett hot i många kommuner*”, ”*Samverkan mellan huvudmännen är ofta bristfällig*”, ”*Ytterligare satsningar krävs inom vården och omsorgen av de äldre*”. Det säger mycket när en myndighet tvingas att skriva så i en rapport och då inte enbart insmugget i texten utan som tydliga rubriker.

I motsvarande rapport om läget för 2003³⁸ är rubrikerna i avsnittet om Socialstyrelsens slutsatser de följande: ”*Oroväckande snabb minskning av platser i äldreboendet*”, ”*Personal- och kompetensbristen är fortfarande stor*”, ”*Lokalt utvecklingsarbete visar på en bättre äldreomsorg*”, ”*Omtolkning av det offentliga ansvaret leder till otrygghet*”, ”*Den framtida äldreomsorgens finansiering och struktur måste läggas fast*”.

De nämnda rubrikerna i Socialstyrelsens rapporter kan mycket väl tjäna som definitioner på arbetsområden som diskuteras av studiecirkelarna och utreds på det lokala planet.

Socialstyrelsen är den myndighet som bland annat har ansvaret för tillsynen och för den övergripande utvecklingen av äldreomsorgen och vården, och den radar således upp kritik och problem i rubrik efter rubrik. Det kan vara av intresse att särskilt titta på den enda rubriken med positivt innehåll i denna långa rad av slutsatser: ”*På flera håll pågår ett framgångsrikt utvecklingsarbete inom sjukvården och socialtjänsten. Det gäller t.ex. förbättring av det sociala innehållet, läkemedelsanvändningen, förebyggande insatser, anhörigstöd och rehabilitering. Kännetecknande för framgång är ett utvecklingsfrämjande klimat, med stabila ramar och villkor och ett gott ledarskap.*”

I detta sammanhang måste också nämnas den speciella del av omsorgen och vården av äldre som handlar om livets slutskede, den så kallade palliativa vården. Ett slutbetänkande från *Kommittén om vård i livets slutskede* avlämnades i januari 2001³⁹. Från Socialstyrelsen kom under 2004 ytterli-

³⁷ ”Vård och omsorg om äldre – Lägesrapport 2002”, Socialstyrelsen, 2003, 55 sid.

<http://www.socialstyrelsen.se/Publicerat/2003/1910/2003-131-1.htm>

³⁸ ”Vård och omsorg om äldre – Lägesrapport 2003”, Socialstyrelsen, 2004, 50 sid.

<http://www.socialstyrelsen.se/Publicerat/2004/3384/2004-131-5.htm>

³⁹ ”Döden angår oss alla - Vardig vård vid livets slut”, SOU 2001:6, 158 sid.,

<http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/2782>

gare en skrift med underlag från experter som en uppföljning av betänkandet⁴⁰.

Det finns således en mycket lång rad förbättringar som måste åstadkommas inom äldreomsorgen och omsorgen, både omedelbart och på längre sikt. Människorna i vårt samhälle måste få förtroende för att äldreomsorgen fungerar väl. De måste veta att vården och omsorgen är tillgänglig och ges med högsta kvalitet. Det räcker inte med tal och höga ambitioner, det måste till konkreta steg mot en värdig och tillförlitlig vård och omsorg. Dessa självklara krav⁴¹ kommer från de människor som redan är gamla, de som såsom anhöriga tvingas kämpa för sina gamla släktingar, de som ännu inte är gamla och skröpliga men som blickar fram mot sin egen alderdom med bävan. Alla måste få tillit till utförarna av det offentliga uppdraget att ge medborgarna ett gott liv med trygghet och värdighet. De politiker som medborgarna väljer måste garantera det individuella värdet och personernas väl. De måste faktiskt ställa ut en formell värdighetsgaranti från det politiska systemet till medborgarna.

Som nämndes som citat ur en av Socialstyrelsens lägesrapporter ovan visar lokalt utvecklingsarbetet på en bättre äldreomsorg. Det finns alltså flera fall på det lokala planet där man kan notera en god utveckling, och dessa bör lyftas fram som föregångsexempel. Samtidigt vet vi att allt inte är bra överallt. I åtskilliga kommuner styr till och med utvecklingen bakåt, till hårdare belastning och till lägre kvalitet. I exempelvis utredningen "Beviljats men inte fått"⁴², betänkande från *Utredningen om verkställighet av vissa gymnande kommunala beslut*, framgår detta. Regeringen skriver i presentationen av betänkandet på sin hemsida:

"Utredningen har kunnat konstatera att det finns ett flertal orsaker till att beslut av kommuner och landsting inte verkställs. När det gäller beslut om plats i särskilda boendeformer anges den främsta orsaken vara brist på platser. Resursbrist uppges ofta vara den huvudsakliga orsaken till att antalet platser i de särskilda boendeformerna

⁴⁰ "God vård i livets slut. En kunskapsöversikt om vård och omsorg om äldre." Socialstyrelsen 2004, 200 sid. <http://www.socialstyrelsen.se/Publicerat/2004/5106/2004-123-9.htm>

⁴¹ Kraven uppställs till och med i en av portalparagraferna i vår Hälso- och sjukvårdslag (1982:763), § 2a:

"Hälso- och sjukvården skall bedrivas så att den uppfyller kraven på en god vård. Detta innebär att den skall särskilt

1. vara av god kvalitet och tillgodose patientens behov av trygghet i vården och behandlingen, 2. vara lätt tillgänglig 3. bygga på respekt för patientens självbestämmande och integritet, 4. främja goda kontakter mellan patienten och hälso- och sjukvårdspersonalen."

⁴² "Beviljats men inte fått." SOU 2004:118, 14 december 2004, 345 sid.

<http://www.regeringen.se/sb/d/189/a/35483>

inte är tillräckligt. Kostnaderna för omsorgen om äldre och funktionshindrade har under senare år ökat samtidigt som de ekonomiska resurserna i många kommuner inte anses vara tillräckliga.

En annan viktig orsak till de ej verkställda besluten är en bristande planering i kommunerna, både på kort och på lång sikt. Det kan handla om ett bristfälligt underlag för en tillförlitlig bedömning av det framtida behovet av särskilda boendeförmer. Brister i planering och samordning över förvaltningsgränserna är också mycket påtagliga.”

Ett annat exempel på närmast systematiska fel i behandlingen av och omsorgen om de gamla är den utbredda undernäringen bland dem som är hänvisade till den mat som hemtjänsten och vårdhemmen serverar sina äldre. I en rapport från Stiftelsen Stockholms läns Äldrecentrum⁴³ skriver man bland annat: ”Många äldre som bor i ordinärt boende befinner sig i en svår situation med funktionsnedsättningar och kroniska sjukdomar. Studier visar att en stor andel av de äldre som bor i ordinärt boende och har hemtjänst lider av eller ligger i riskzonen för undernäring”

Det är typiskt hur man i de administrativa och professionella systemen alltid talar om måltider i betydelsen ”portioner” och ”matlådor”. Människan själv, däremot, talar om dels mat som den behöver få sig till livs och dels måltider som han eller hon kan uppleva med sinnen och känsla.

Det finns i detta stora område enormt många aspekter att titta närmare på för att komma fram till konstruktiva delösningar, och det är ogörligt att ge annat än slumpvisa hänvisningar till studier som kan ge diskussionsunderlag. Ett sådant exempel kunde beröra de mobila ansatserna till att ge vård och hjälp till förebyggande åtgärder för äldre som bor kvar hemma. Vi finner där en rapport från Socialstyrelsen om förebyggande hembesök⁴⁴, vilken publicerades 2002.

En ytterligare aspekt är folkhälsoarbetet med speciell inriktning på de äldre. Här finns en studie från Folkhälsoinstitutet från 2003⁴⁵ och en rapport från Stiftelsen Stockholms Läns Äldrecentrum från 2004⁴⁶.

⁴³ ”Doften av stekt falukorv. En beskrivning av hur ”insatsen” mat är organiserad i öppen hemtjänst för äldre som inte längre kan laga sin mat”, Stiftelsen Stockholms Läns Äldrecentrum, september 2004, 44 sid.

http://www.aldrecentrum.se/documents/2004_5.pdf

⁴⁴ ”Förebyggande hembesök. Erfarenheter från 21 försök med uppsökande verksamhet bland äldre” Socialstyrelsen, 2002, 57 sid. <http://www.sos.se/fulltext/131/2002-131-1/2002-131-1.pdf>

⁴⁵ ”Folkhälsoarbete för äldre – varför och hur?”, Folkhälsoinstitutet, 2003, 90 sid.

<http://www.fhi.se/upload/PDF/2004/rapporter/fharbeteforaldre0401.pdf>

⁴⁶ ”Utvecklingen av de äldres hälsa och livslängd.” Stiftelsen Äldrecentrum, 2004, 35 sid.

http://www.aldrecentrum.se/documents/2004_9.pdf

En annan aspekt är läkemedelsanvändningen bland äldre. En mycket aktuell rapport är "Uppföljning av äldres läkemedels-användning"⁴⁷ som publicerades den 15 januari 2005. Vi kan citera från Socialstyrelsens presentation av rapporten på hemsidan: "*Resultaten pekar på stora kvalitetsbrister i äldres läkemedelsanvändning och att uppföljning av kvaliteten och säkerheten i användningen inte sker rutinmässigt. Äldre i särskilt boende använde i medeltal 10 preparat per person. Var femte hade läkemedel som bör undvikas på grund av risk för förvirring. I genomsnitt hade var tredje boende tre olika förskrivare. De äldre som hade flera förskrivare hade också fler läkemedel och större kvalitetsbrister i sin läkemedelsbehandling*"

Det är mycket som behöver – och kan! – göras på alla nivåer, i kommunerna, i landstingen och i staten. Det är givetvis utomordentligt bra att man nu har uppmärksammat en av de stora bristerna, nämligen att alltför många av dem som arbetar i äldreboenden och i omsorgen har liten formell och teoretisk kompetens. Man kanske hellre skulle säga att de i sitt komplicerade och många gånger mycket krävande arbete har alltför lite stöd i sina kunskaper därför att de inte givits tillfälle att utveckla och uppgradera sin kompetens. Regeringen inrättar därför vad man kallar en kompetensstege, där satsningar utlovas under åren 2005 till 2007 på drygt en miljard kronor för att stödja kommunernas långsiktiga kvalitets- och kompetensutvecklingsarbete inom vård och omsorg om äldre. I sitt pressmeddelande om denna nya satsning⁴⁸ skriver regeringen bland annat: "*Utgångspunkten är att genom idéer, råd och stöd inspirera och uppmuntra till utökat kvalitetsarbete genom kompetensutveckling av personalen inom vården och omsorgen om äldre. I fokus står kompetensutveckling för personalen, men satsningen kommer även att omfatta andra kvalitetshöjande insatser.*"

Men självfallet räcker det inte med detta! Den i och för sig både lovvärda och stora satsningen ser egentligen närmast ut som ett panikartat plock från en jättelik hög av tillkortakommanden. Man kan få intrycket av en vacker gest från regeringen i stället för ett försök att ta ett helhetsgrepp för att ge medborgarna värdighet och trygghet och skapa tillit.

⁴⁷ "Uppföljning av äldres läkemedelsanvändning", Socialstyrelsen, 2004, 75 sid. <http://www.socialstyrelsen.se/Publicerat/2005/8631/2004-103-19.htm>. En något tidigare är "Kvaliteten i äldres läkemedelsanvändning – KÄLLA-projektet", Socialstyrelsen, 2004, 53 sid. <http://www.sos.se/FULLTEXT/131/2004-131-24/2004-131-24.pdf>

⁴⁸ "Kompetensstegen - ett led i utvecklingen av kvaliteten i vård och omsorg om äldre", <http://www.regeringen.se/sb/d/3441/a/33669>

4.2.2 Hjälp hemma

Ordet "rättighet" hittar man mycket sällan i svenska lagtexter. I Regeringsformen finns det såsom del i begrepp som "grundläggande fri- och rättigheter" och "de mänskliga rättigheterna". Men i övrigt letar man ganska förgäves efter ordet. Så mycket mera hittar man "skall", om det inte står "bör". I en del lagar skriver man dock faktiskt "rätt till", men oftast gäller det då kommunen, myndigheten eller staten som har "rätt till" något (exempelvis ersättning för en viss tjänst). Detta kanske ligger i lagtexters natur, att lagen ska anvisa vad som ska göras men sällan uttalar tydligt vilka rättigheter – exempelvis gentemot det offentliga – som den enskilda människan har. Och i praktiken innebär givetvis ett stadgande om att exempelvis kommunen "skall" göra något för sina medborgare samtidigt en rättighet för den enskilde att få ta del av detta. Det är inte saken i sig som påtalas här; det är det ständiga perspektivet – från det offentliga och till den enskilda människan, i stället för tvärtom – som man kan reflektera över.

Men i Socialtjänstlagen hittar man alltså detta sällsynta medborgarens "rätt till". Där finner man i 4. kapitlet om rätten till bistånd, § 1, följande:

"Den som inte själv kan tillgodosä sina behov eller kan få dem tillgodosedda på annat sätt har rätt till bistånd av socialnämnden för sin försörjning (försörjningsstöd) och för sin livsföring i övrigt.

Den enskilde skall genom biståndet tillförsäkras en skälig levnadsnivå. Biståndet skall utformas så att det stärker hans eller hennes möjligheter att leva ett självständigt liv."

Den som behöver hjälp har alltså rätt till sådan för att han eller hon ska tillförsäkras en skälig levnadsnivå och leva ett självständigt liv. På byråkraters språk heter detta bistånd, men människorna själva kallar det nog hellre för hjälp. Detta som står i Socialtjänstlagen är en av de få rättigheter för den enskilde gentemot samhället som är uttalade i lagen svart på vitt.

Ordet "bistånd" kan kanske ibland förstås så att det enbart skulle handla om ekonomiskt bistånd. Men att ekonomisk hjälp och bistånd är olika saker framgår – förutom av den rent språkliga betydelsen av ordet "bistånd" – i Socialtjänstlagens 3. kapitel om socialnämndens uppgifter, § 1:

"Till socialnämndens uppgifter hör att

...

- svara för omsorg och service, upplysningar, råd, stöd och vård, ekonomisk hjälp och annat bistånd till familjer och enskilda som behöver det."

Hur det än må vara med de språkliga nyanserna kan vi konstatera att den hjälp som den äldre människan har rätt till kan vara av många olika slag: hemtjänst, sjukvård i hemmet, hjälpmedel av typen rullstol mm, bostadsanpassning, hemsänd mat, färdtjänst, trygghetslarm, särskilt boende, nödvändig tandvård, stöd till äldre med särskilda behov (t.ex. personer med demenssjukdom, rehabilitering till personer som drabbats av benbrott eller stroke), avlastning för anhöriga, personlig assistans, ledsagar-service, dagverksamhet, korttidsvistelse, mm. Man måste alltid ansöka om hjälpen – i varje fall den som ska ges i vederbörandes hem – och begäran handläggs och avgörs på kommunen av en biståndsbedömare.

En översikt över de rättigheter till hjälp man har som äldre finns i en broschyr från Socialstyrelsen, ”*Din rätt till vård och omsorg – en vägvisare för äldre*”⁴⁹.

Målet för kommunernas äldreomsorg är (eller i varje fall ska vara) att ge äldre möjligheter att leva ett normalt (enligt lagen: på skälig levnadsnivå) och självständigt liv. Eftersom de allra flesta önskar att kunna bo kvar i den egna bostaden innebär detta att den lagstadgade hjälpen riktas mot att erbjuda människorna den möjligheten för alla som inte kräver tillgång till personal dygnet runt; de senare ska ges plats i det som kallas ”särskilda boenden”. Att kommunerna riktar hjälp till de äldre med målet att ge möjligheter att bo kvar hemma så länge som möjligt är dock inte enbart av omtanke om människorna. Det är också frågan om en enkel ekonomisk kalkyl, som gör det fördelaktigt att undvika placeringar i de hem där kommunen måste ha fullt utbud av professionell vård och omsorg. Enligt Kommunförbundet var år 2003 den genomsnittliga årskostnaden per vårdtagare i hans eller hennes eget hem 208.500 kronor medan den för vårdtagaren i särskilt boende kom upp till 421.400 kronor⁵⁰. Genom att utgå från ”effektiv arbetstid” för vårdbiträde eller undersköterska i hemtjänsten, d.v.s. exklusive tid för exempelvis resor mellan olika vårdtagare, arbetsledning och arbetsplanering, dokumentation och fortbildning, har Kommunförbundet räknat fram kostnaden för att producera en timme hemtjänst hos en vårdtagare till mellan 300 och 400 kronor⁵¹.

⁴⁹ ”Din rätt till vård och omsorg – En vägvisare för äldre”, Socialstyrelsen, 2003, 14 sid.
<http://www.socialstyrelsen.se/Publicerat/2003/1903/2003-114-5.htm>

⁵⁰ ”Aktuellt om äldreomsorgen Oktober 2004”, Svenska Kommunförbundet, 2004, 61 sid., <http://uno.svekom.se/skpubl/index.htm?http://uno.svekom.se/skpubl/start.jsp>

⁵¹ ”Hemtjänststimmen, En modell för beräkning av kostnaden för en timme utförd hemtjänst. Utarbetad av Svenska Kommunförbundet i samarbete med representanter för 23 kommuner”, Svenska Kommunförbundet, 4 februari 2003,
<http://www.skf.se/artikel.asp?A=948&C=582&ArticleVersion=4>

Vi ska dock komma ihåg att det är en, för många överraskande, liten andel av de gamla som behöver – eller i varje fall får – hjälp av kommunen. Av dem som är 75 år eller äldre registrerade Socialstyrelsen år 2000 hela 56 procent med ”inget behov av hjälp” och 29 procent med ”endast informell hjälp” (d.v.s. de får hjälp från anhöriga och frivilliga). Av resterande femton procent av de gamla får ungefär hälften hjälp från både hemtjänsten och anhöriga/frivilliga och hälften får hjälp enbart genom hemtjänsten⁵². I Socialstyrelsens slutrapport om den nationella handlingsplanen för äldrepolitiken rapporterades om en pågående omstrukturering inom hemtjänsten, som innebär en minskande andel personer med mindre insatser (i tid räknat) och en ökande andel med mer omfattande insatser⁵³. Denna tendens omtalas ofta i termer av att ”omsorg/vårdnad prioriteras framför service”. Socialstyrelsen skriver i samband med detta följande:

”En sammanfattad bild av utvecklingen inom hemtjänsten visar att allt färre får henhjälp och att insatserna allt mer har koncentrerats till de allra äldsta och mest hjälpbehövande. Men även bland de allra äldsta minskar numera antalet hjälptagare. Det finns dock inte något entydigt samband mellan utbudet av hemtjänst och behovet därav i befolkningen.”

Totalt i landet var det år 2003 128.000 människor 65 år och äldre (8,3 % av åldersgruppen) som bodde hemma och var beviljade någon form av hemtjänst; först över 85 års ålder översteg andelen 15 procent⁵⁴. Av dessa hade antalet personer mellan 65 och 79 år minskat under de senare åren, medan antalet 80 år och äldre hade ökat.

En frihet för den enskilde att välja mellan kommunen och olika alternativa leverantörer av hemtjänsterna uppskattas i hög grad. Det är då frågan om så kallat kundval, d.v.s. konkurrensutsättning med kvalitet (sett ur den enskildes perspektiv) och inte med pris som central mekanism. I de få kommuner som ännu har infört kundval inom hemtjänsten – och som därmed i stor utsträckning har fått bryta ny mark – är det biståndsbeslutet som lägger fast ramarna för pensionärernas val av hemtjänstenhet; när ramarna är klara får pensionären välja. Erfarenheterna har visat att det är viktigt att regler, information och rutiner anpassas till de äldre så att de har bra möjligheter att verkligen träffa ett genomtänkt val. En rapport

⁵² ”Socialtjänsten i Sverige – En översikt 2003”, Socialstyrelsen, maj 2003, 280 sid., <http://www.socialstyrelsen.se/Publicerat/2003/1806/2003-111-1.htm>

⁵³ ”Nationell handlingsplan för äldrepolitiken – Slutrapport”, Socialstyrelsen 2002, 207 sid., <http://www.socialstyrelsen.se/NR/rdonlyres/EAC61875-6002-49B9-BABE-1528280C910D/1366/20021033.PDF>

⁵⁴ ”Aktuellt om äldreomsorgen Oktober 2004”, se not 50 ovan.

som på uppdrag av Socialstyrelsen har tagits fram av Stiftelsen Äldrecentrum, "Att välja hemtjänst"⁵⁵ belyser detta.

Se också om de så kallade "hushållsnära tjänsterna" nedan i avsnittet 4.3.4 Hur man bor.

4.2.3 Stöd till de anhöriga

Under senare år har de anhöriga som vårdar en gammal släkting – oftast i hemmet – getts ökad uppmärksamhet. Bakgrunden är självklar: en mycket stor del av all äldreomsorg och även ganska kvalificerad daglig vård ges – även i Sverige – av deras anhöriga.

Detta är självfallet ingen nyhet. De anhörigas roll framhölls bland annat i en utredning⁵⁶ som inrättades under 50-talet för att "kartlägga och analysera frågan om bemötande av äldre". Ingela Thalén var enmansutredare och hon hade en lång rad experter som bisittare. Utredningen startade i december 1995 och slutbetänkandet lämnades två år därefter. I den ganska digra och i många stycken fortfarande läsvärda luntan hittar man bland annat (sid. 170 f) följande uppräknade av önskemål och krav från anhöriga som vårdar sjuka äldre släktingar:

- *Anhöriga/närstående vill bli respekterade för sina insatser och sina erfarenheter och på ett självklart sätt få information om insatser från socialtjänsten, om handläggningssång och olika möjligheter till stöd.*
- *Anhöriga vill med respekt för den äldres inflytande och önskemål vara delaktiga vid planering, genomförande och utvärdering av olika insatser.*
- *Anhöriga vill få erbjudanden om praktiskt och psykologiskt stöd - och sedan kunna välja - samt lätt nå fram till rådgivning i olika frågor "som uppstår under vägen".*
- *Anhöriga vill möta andra i motsvarande situation och få nya kunskaper, gärna tillsammans med personal.*
- *Anhöriga vill möta engagerad och professionell personal – gärna genom kontaktmannaskap – och överblickbara arbetsätt som understryker individualisering*
- *Anhöriga vill ha avlösning på ett individuellt och tryggt sätt; det skall vara avlösning som tillgodoser båda parter intressen - annars avstår många från insatsen.*

⁵⁵ "Att välja hemtjänst", Socialstyrelsen, 2004, 66 sid.,

<http://www.socialstyrelsen.se/Publicerat/2004/8563/2004-123-39.htm>

⁵⁶ "Bemötande av äldre" SOU 1997:170, 293 sid.

<http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/25097>

- *Anhöriga vill veta var de kan förmedla både sina förslag till förbättringar och sina klagomål.*
- *Anhöriga vill bli tillfrågade om sin egen situation (t.ex. ekonomi, hälsa o.dyl.) och få hjälp vid behov med hänvisning till någon som kan biträda i lösningen av ev. problem.*
- *Anhöriga vill att samverkan mellan dem och personal skall belysas i olika utbildningar.*
- *Anhöriga vill få erkännande genom ekonomisk ersättning för sina tjänster.*

Önskemålen är desamma även nu, och den stora frågan är varför så lite faktiskt har hänt på detta område efter så många år sedan utredningen lades fram.

I den nationella handlingsplanen för äldrepolitiken från april 1998 fanns med en särskild satsning under tre år (1999, 2000 och 2001) med 100 miljoner kronor per år i form av stimulansbidrag till kommunerna för att de skulle utveckla stödet till och samarbetet med de anhöriga. Projektet leddes och administrerades av Socialstyrelsen under namnet "Anhörig 300", och myndigheten har lämnat två rapporter⁵⁷. På uppdrag av kommittén SENIOR 2005 genomförde Socialstyrelsen en studie⁵⁸, där man försökte "belysa omfattning av och efterfrågan på anhörigomsorg i framtiden, samt erfarenheter av hur samarbetet mellan den offentliga vården och stöd till anhöriga som vårdar en närstående utvecklats". Denna rapport, som avlämnades i februari 2004, är en fyllig och belysande genomgång av anhörigvården, i varje fall så som denna betraktas och beskrivs i det administrativa och professionella perspektivet.

Många kommuner omhuldar nu en uttalad "kvarboendestrategi", som bygger på den i och för sig vällovliga ambitionen att de gamla i största möjliga utsträckning ska få bo kvar i sina vanliga hem. Men bakom strategin ligger oftast, klart utsagt eller i varje fall mellan raderna, en krass ekonomisk kalkyl, där hjälpen till de gamla på hem med dygnet-runt-service framstår som mycket kostsam. Ett medel för att genomföra strategin är i de flesta kommuner att man vid beslut om åtgärder för de gamla successivt har ökat kraven på att vård- och omsorgsbehoven inte skulle kunna tillfredsställas på annat sätt. För att få en plats i ett äldrehem

⁵⁷ "Anhörig 300 – Slutrapport", Socialstyrelsen, oktober 2002, 90 sid.
<http://www.socialstyrelsen.se/Publicerat/2002/2022/2002-124-15.htm> och "Ett år efter Anhörig 300 – Uppföljning av kommunernas arbete med utveckling av anhörigstöd år 2002", Socialstyrelsen, 40 sid.

<http://www.socialstyrelsen.se/Publicerat/2003/1788/2003-131-11.htm>

⁵⁸ "Framtidens anhörigomsorg. Kommer de anhöriga vilja, kunna, orka ställa upp för de äldre i framtiden?", Socialstyrelsen, februari 2004, 108 sid.

<http://www.socialstyrelsen.se/Publicerat/2004/5123/2004-123-8.htm>

med kvalificerad personal på plats dygnet runt krävs numera i allmänhet att vårdbehovet är mycket stort.

I denna strategi räknar man kallt med de anhörigas insatser. Effekten är att de gamlas behov gentemot kommunerna omsätts i direkta krav på att anhöriga ska ställa upp. Men detta borde rimligtvis samtidigt betyda att kommunernas och statens stöd till de anhöriga måste utvecklas kraftigt.

Ett exempel på nödvändiga åtgärder är att de som bor kvar hemma i mer eller mindre omoderna bostäder måste få stöd för att rätt underhålla och ibland modernisera och anpassa sin bostäder. Detta har nämnts tidigare i detta kompendium i avsnittet "Människorna", avsnitt "2.3 Människors hem".

Dessutom kommer man här naturligt in på den pågående diskussionen om så kallade "hushållsnära tjänster". Det är ganska givet att äldre människor som förväntas bo kvar längre i sina egna hem många gånger har stora behov av hjälp i sin vardag. Om den hjälpen inte kommer från hemtjänsten, måste det göras ekonomiskt möjligt för de gamla att köpa sådana tjänster på en utbyggd och fungerande öppen marknad.

Erfarenheter från projektet Anhörig 300 pekade på den stora betydelsen av möjligheter till avlösning, utveckling av anhörigcentra som träffpunkter för de anhöriga, tillsättning av anhörigstödjare, utbildning av anhöriga om olika sjukdomstillstånd samt utveckling av samarbetet med frivilligorganisationer. I sina rapporter från anhörig-projektet pekar dock Socialstyrelsen på att aktiviteterna ute i kommunerna för att utveckla stödet till de anhöriga i flera avseenden tycks ha avtagit efter det att projektiden löpt till ända. Detta står i slående motsats mot det faktum att kommunerna i gemen, som nämnts, i ökande utsträckning genom sina beslut om avveckling av vårdhemmen och andra särskilda boendeformer lägger ett allt större ansvar på de anhöriga.

Man skriver bland annat följande: *"I ett mer långsiktigt perspektiv måste arbetet med att synliggöra de anhörigas situation kontinuerligt förstärkas och arbetas in som en självklar del i vården och omsorgen överhuvudtaget. Sammantaget utgör detta också en viktig förtroendefråga i vårt samhälle."*

Kristdemokraterna, liksom flera andra partier och även Socialstyrelsen, har länge krävt att det ska införas ett lagstadgat stöd till anhöriga. I Socialtjänstlagen står i 5. kapitlet, 10 §: *"Socialnämnden bör genom stöd och avlösning underlätta för dem som vårdar närstående som är långvarigt sjuka eller äldre eller som har funktionshinder."* Det minsta man kan begära är att ordet "bör" byts ut mot "skall".

Möjligen kunde man också tydliggöra och precisera de anhörigas roll i vården och omsorgen för de gamla genom en lämplig formulering i 5. kapitlet, 6 §, där det nu lite svepande står i det avslutande stycket: ”*Kommunen skall planera sina insatser för äldre. I planeringen skall kommunen samverka med landstinget samt andra samhällsorgan och organisationer.*”

4.2.4 Det civila samhället

Anledningen till att det civila samhället nämns här redan i det kortfristiga perspektivet är att det arbete som uträttas av frivilliga, enskilt och genom sina organisationer, är en fundamental komponent i hela äldreomsorgen i landet. På det individuella planet går de medmänskliga insatserna som en röd tråd genom den Kristdemokratiska ideologin. Dit hör också frivilligorganisationernas så kallade ”väntjänster” och mycket annat som sker i det civila samhället.

Det frivilliga sociala arbetet behöver en helt annan legitimitet och ställning i relationen med det politiska systemet än vad som vanligtvis är fallet. Det finns många akuta problem, likaväl som långfristiga hinder i attityder, som måste lösas för att det ska bli så. Samtidigt som detta är väsentligt för hur vården och omsorgen nu och i framtiden ska utformas, ska vi också observera att de människor som gör både arbete och medmänsklig nytta genom att engagera sig i det civila samhället utgör en utmärkt konkretisering av det vi kallar för seniorkraften. Seniorer av alla åldrar får utlopp för denna egna kraft, även långt efter det att arbetslivet slutat fråga efter den äldres arbete och kompetens.

När man studerar det civila samhället på den egna hemorten får man därför mycket: insikter, upplysning om lokala tillkortakommanden, uppvisade goda exempel, idéer om utvecklingspotentialer.

I en rapport i anslutning till projektet Anhörig 300, som behandlade frivilligas roll för att ge stöd till anhörigvårdare⁵⁹, konstateras att de flesta kommuner samarbetar med frivilligorganisationerna. Detta var i och för sig inte märkligt, eftersom ett av villkoren för att kommunerna skulle få tillgång till stimulansbidragen var just att man hade med frivilligorganisationerna i sina utvecklingsplaner och projektbeskrivningar. Man kan också komma ihåg att både Socialtjänstlagen och den nationella handlingsplanen för äldrepolitiken (från april 1998) betonar frivilligörelsens

⁵⁹ ”Frivilligorganisationerna och anhörigstödet”, Socialstyrelsen, 2002, 53 sid.
<http://www.socialstyrelsen.se/Publicerat/2002/2014/2002-124-17.htm>

roll och vikten av att kommunerna samarbetar med dessa organisationer. Det är dock ganska stor variation mellan olika kommuner i hur man lyckats integrera frivilliginsatserna för de äldre i socialnämndens och socialförvaltningens vanliga verksamhet.

Man kan också lägga märke till olikheter vad gäller den roll som det kommunala pensionärsrådet (KPR) spelar. I många fall är rådets möten fyllda av meddelanden från socialförvaltningen och upplysning om redan fattade beslut, i enstaka andra fall används pensionärsrådet aktivt i både planering och verksamheter.

Man kan också konstatera att det civila samhället ofta tar stryk vid dagens nedskärningar i kommunerna. I flera kommuner vill man dra ned på stödet till de frivilliga organisationerna för att – som man tror – ”spara pengar”. I andra kommuner tar man upp diskussioner med föreningarna om att upprätta mer eller mindre formella avtal som berättigar till bidrag genom att pengarna motsvaras av definierat arbete för kommuninvånarnas bästa. Det är således alltmer vanligt bland kommunerna att man öronmärker organisationsbidragen för tjänster inom den offentliga vård- och omsorgsproduktionen.

Men det finns också kommuner där man demonstrerar god insikt om det civila samhällets betydelse och värde för människors välfärd och livskvalitet. Flera kommuner bibehåller, eller i enstaka fall till och med förstärker, det tidigare stödet och samarbetet. Det finns alltså flera fall där man ger konkret stöd och stimulans genom lokaler för samling, till olika slag av verksamheter och för att utveckla väntjänsterna. Ett sådant exempel är TIC-huset i Kalmar (TIC står för Trygghet I Centrum), där organisationerna och kommunen i gott samarbete håller lokaler öppna och samverkar med avlösning med flera insatser för de äldre och deras anhöriga. Men det finns alltså flera andra goda exempel runt om bland kommunerna och dessa behöver spridas över landet.

Frivilligorganisationerna i samhället har beskrivits i några publikationer som kan vara väl värda att referera till. Som exempel kan nämnas Socialstyrelsens rapport ”Sociala ideella organisationer som kommunerna ser dem”⁶⁰ och myndighetens konferenser 2002 och 2003⁶¹.

⁶⁰ Publikationen (63 sidor, utgiven 2002) kan hämtas på nätadressen <http://www.socialstyrelsen.se/Publicerat/2002/2280/2002-123-21.htm>

⁶¹ År 2002: ”Vart bär det hän – är det frivilligt?” (30 sidor, 2002) <http://www.socialstyrelsen.se/Publicerat/2002/2240/2002-117-2.htm>

År 2003: ”Statens bästa vän? - Den sociala ideella sektorns roll i ett internationellt och svenskt perspektiv” (27 sidor, 2003) <http://www.socialstyrelsen.se/Publicerat/2003/1826/2003-117-6.htm>

Ett av de krav som framförs av Kristdemokraterna är att det ska införas en allmän avdragsrätt för gåvor till ideella organisationer⁶²

Kristdemokraterna vill inrätta ett Utvecklingscentrum för samarbete mellan det offentliga och det civila samhället. Där ska en översyn över initiativ i hela landet göras, och den översynen ska leda till att goda exempel får spridning och ges möjlighet till utveckling. Där kan man dessutom ta vara på och utveckla den kompetens och den kraft som finns både inom pensionärsföreningarna och inom andra delar av det civila samhället. Som exempel kan nämnas patientföreningarna samt Röda Korsets och andra organisationers omfattande verksamhet inom ramen för begreppet "väntjänst", de religiösa samfundet och enskilda projekt av typen Klassmorfar m.m.

4.2.5 Människors ekonomi

I december 2004 lämnade SCB en omfattande rapport om "De äldres ekonomiska välfärd"⁶³.

Enligt SCB har de disponibla inkomsterna, justerade för inflationen, bland människorna i hela åldersgruppen över 65 år ökat med 16 procent mellan år 1991 och 2002. Ökningen i åldersgruppen 20-64 år var 12 procent⁶⁴.

Man kan diskutera hur god en dryg procents inkomstökning per år är, men för pensionärskollektivet måste det ändå vara positivt att man inte – som under andra perioder – släpat efter i inkomstutvecklingen. Seniorerna har dock i stor omfattning med eget arbete skaffat sig en solid grund med avtalspensioner, fonder och privata pensionsförsäkringar. Den basen överstiger ofta värdet av det den enskilde pensionären får ut från de statliga systemen för äldres ekonomiska trygghet. Många har dessutom under gångna decennier sparat i fasta tillgångar, framför allt egna hem, som de kan avyttra för att skapa utrymme för annat. De kan byta bostad och de kan resa, de kan investera i familjeföretaget, de kan köpa

⁶² Se exempelvis en artikel i Borås Tidning av Göran Hägglund, publicerad på FN:s internationella dag för frivilligarbete den 12 december 2004, "Kd kräver allmän avdragsrätt för ideella gåvor", <http://www.borastidning.com/bt/btartikel.asp?version=205521>

⁶³ "De äldres ekonomiska välfärd", december 2004. 122 sid.

http://www.scb.se/templates/Standard_109562.asp

⁶⁴ Disponibel inkomst i 2002 års priser,

http://www.scb.se/templates/tableOrChart_28883.asp

saker som underlättar och berikar deras liv. De kan hjälpa sina barn och barnbarn.

Men bland människorna är numera tanken avlägsen på att spara på banken för att lämna så mycket som möjligt kvar till arvskiftet. Det är denna köpstarka konsumentgrupp som producenter och marknadsförare nu kastar lystna blickar på. Och de kommer att göra så i ökande omfattning, allteftersom de blir varse att marknaden sakta men säkert skiftar från att tillfredsställa ungas behov till att möta de äldres preferenser.

Men statistik och allmänna intryck kan vara förrädiska. För att förstå hur den enskilda människan verkligen har det, måste vi tränga djupare. Att den genomsnittliga inkomsten ökar innebär inte automatiskt att spridningen minskar. I själva verket vidgas klyftan mellan dem som har det bra ställt och dem som har det knapert. Antalet så kallade "fattigpensionärer" kanske minskar, men kategorin försvinner inte. Långt därifrån. Det är fortfarande omkring en halv miljon pensionärer i Sverige som lever under knappa förhållanden. Minst ett par hundra tusen individer över 65 år i Sverige har en så liten disponibel inkomst att de i den offentliga statistiken klassificeras som fattiga.

Utöver den förbättring inom det allmänna pensionssystemet som beslutades av Riksdagen från och med 2003 – vilken i sig var en avsevärd förbättring jämfört med tidigare – ökar Kristdemokraterna i sitt budgetalternativ för budgetåret 2004/05 den övergångsvisa garantipensionen med 100 kronor per månad. Kristdemokraterna föreslår dessutom en kraftig höjning av grundavdraget i den kommunala beskattningen. Eftersom samtliga pensionärer numera betalar skatt enligt samma skattesystem som alla förvärvsinkomsttagare, innebär en höjning av grundavdraget att alla pensionärer får sänkt skatt och därmed ökad behållning av pensionen. Fördelningsprofilen på höjda grundavdrag ger i förhållande till inkomsten mest till pensionärer och förvärvsinkomsttagare med låga inkomster.

Samtidigt vill Kristdemokraterna att fastighetsskatten avvecklas. Detta skulle kraftigt minska boendekostnaderna för ett stort antal pensionärer. Dessutom ska förutsättningarna förbättras för bostadsstöd till dem som enbart har att leva på de statliga pensionerna. Man ska inte behöva räkna in innehav av fritidsfastighet i underlaget för beräkning av bostadsstödet.

4.3 Medellång sikt

4.3.1 Attityder och diskriminering

Redan omkring 50-årsdagen kan de flesta konstatera att attityder och praktiska åtgärder på arbetsplatsen – eller försummade åtgärder – gör att hinder för fortsatt jobb börjar torna upp sig. I många fall blir hindren så konkreta, att tanken på att slippa tänka på jobbet utvecklas hos den enskilda människan till en hägrande möjlighet. Detta gäller självklart dem som har slitit ut sig till kropp och själ och hamnat i långa sjukskrivningsperioder. För dem blir arbetslivet långsamt men säkert till något som förstört deras livskvalitet. Att då ta sig tillbaka till stämpelklockan ter sig som en orimlig tanke.

Men det gäller också mer generellt. Känslan av att vara önskad, inte efterfrågad, betraktad som passé, får man som senior bekräftad mer eller mindre dagligen. De egna subjektiva intrycken är inga fantasifoster. Det är så det känns, vare sig medborgaren i gemen vill hålla med eller inte: senioren ska helst hålla sig undan, ställa sig sist i kön, inte göra anspråk på att bli lyssnad på – än mindre att få bestämma. Den ungdomskultur som senioren själv var med om att etablera slår tillbaka.

De negativa attityderna blir så vanliga och omsatta i praktiskt handlande att samhället måste överväga lagstiftning mot uppenbar diskriminering. Men det är självklart att sådana lagar inte får något genomslag i verkligheten, om de inte bygger på ett nytt synsätt på senioren som samhällsmedlem. Det måste finnas en medvetenhet hos alla om vad som är rätt och orätt i sammanhanget. Anti-diskrimineringslagar måste byggas underifrån på grundval av en etisk uppfattning om alla människors lika värde. Bestämmelser som ska skydda mot ojämlig behandling på grund av hög ålder kan inte bara vara en sak för arbetsmarknadens parter, de måste fokusera på den enskilda människan i alla situationer i livet, i arbetet, på marknaden och ute i samhället, i vården, i utbildningen.

Dagens 50- till 69-åring tycker sig komma ihåg att han, trots all frigörelse från gamla auktoritetsbundna strukturer, ändå visste att han ofta hade värdefull erfarenhet och vardaglig levnadsvisdom att hämta från sin föräldrageneration. Men seniorerna hör inte särskilt ofta att dagens ungdomar ber dem om råd.

Negativa attityder till senioren som människa tycks vara vad som stör dagens senior mest. De ger konsekvenser i hans vardagsliv, från en allmän känsla av resignation och konstaterandet att man nog helst ska isolera sig och sköta sig själv till en uttalad ovilja att fortsätta jobba längre

än absolut nödvändigt. Andra tar upp handsken, försvarar sig, motbevisar schablonföreställningarna eller till och med ansluter sig till ett begynnande åldersuppror.

Det är inte enbart i arbetslivet som attityder och fördomar inskränker på seniorers möjligheter och i värsta fall ger upphov till ren diskriminering som blir till hinder för en god livskvalitet. Vi ser sådana konsekvenser också på utbildningens område och i vården.

Det ska framhållas att vad vi i de här sammanhangen möter faktiskt är konkreta uttryck från en botten av etiska positioner och ställningstaganden. Då det exempelvis gäller i vilken utsträckning också en äldre person ska få tillgång till de utbildningsresurser som *à priori* är skapade för yngre människors förkovran och utveckling, kommer med nödvändighet in en bedömning av ”nyttan” – eller till och med ”lönsamheten” – av insatsen i det enskilda fallet. Så länge det är brist på platser för en viss utbildning måste unga människor, som kan nyttiggöra utbildningen under ett långt yrkesliv, ganska självklart prioriteras före dem som är äldre. Man kan säga att ett utilitaristiskt (nyttoetiskt) förhållningssätt i de fallen är en logisk, ofrånkomlig och acceptabel konsekvens av begränsade resurser. Ett uppenbart problem uppkommer dock om grundförutsättningen – bristen på utbildningsplatser – inte gäller. Ska man då utan vidare låta även personer i övre medelåldern skaffa sig den aktuella utbildningen, om de önskar och har de personliga förutsättningarna för att fullfölja studierna? Även i de fallen bör det vara rimligt med en ”bankmässig” kalkyl av de framtida avskrivningsmöjligheterna av samhällets investering, liksom också krav på att utbetalade studielån från samhället ska kunna återbetalas med någorlunda säkerhet.

För att inte här alltför mycket fördjupa oss i de etiska resonemangen kanske man dock kort kan konstatera att regler, där de är nödvändiga, måste föregås av grundlig analys av möjliga konsekvenser för de individer som berörs. Och att praxis, där den tillämpas utan bas av skrivna regler, ständigt måste utsättas för granskning. Förutfattade meningar och schabloner får inte göras till normer. Det är exempelvis inte rimligt att äldre medarbetare på en arbetsplats, enbart på grund av ålder, utestängs från företagsinterna fortbildningar. Det är heller inte rimligt att en pensionär utestängs från en datorutbildning i den kommunala vuxenutbildningens regi, om platser finns lediga men där regeln en gång har införts att ingen som har fyllt 65 år kan antas. Båda dessa typer av uteslutningar förekommer så pass ofta att man inte kan tala om undantag eller tillfälliga misstag i hanteringen.

Ännu mera problematiska blir sådana gränsdragningsfrågor inom vården. I Sverige är debatten om diskriminering i vården på grund av ålder ganska sparsam. Men i andra länder, exempelvis i England, är den livlig. I ett dokument från mars 2001 med bland annat en 10-årig handlingsplan, "National Service Framework for Older People"⁶⁵, har man definierat åtta utpekade uppgiftsområden, där man upprättar en standard och stakar ut vägen för att uppnå denna. Den första av dessa är "*utrotning av åldersdiskriminering* [i vården och omsorgen]". Men diskriminering och ojämlig behandling av gamla, i synnerhet i vården och omsorgen, är som sagt ett komplext problem med många etiska undertoner⁶⁶ (se vidare avsnittet i detta kompendium "4.3.2 Etik"). Vi kan konstatera att åldersdiskriminering faktiskt förekommer även i vård-Sverige, trots de allmänna formuleringarna i Hälso- och Sjukvårdslagens⁶⁷ portalparagraf om "*vård på lika villkor för hela befolkningen*" och att vård ska ges "*med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans värdighet*".

Redan år 2000 gav den Europeiska Kommissionen alla länderna i EU i uppdrag att införa lagstiftning som förhindrar åldersdiskriminering i arbetslivet⁶⁸. Direktivet föreskrev att sista dag för genomförande i medlemsländerna skulle vara den 2 december 2003, men det fanns ett utrymme för uppskov fram till december 2006, vilket Sverige har utnyttjat. Det är därför hög tid att vi kommer till skott och inte bara låter ärendet begravas i stora utredningar med vidlyftiga arbetsfält. Det finns redan färdiga exempel från andra länder som vi kan hämta kunskap från, t.ex. Irland, Finland och Nederländerna (för att inte tala om USA, där kongressen redan 1967 införde en lag mot åldersdiskriminering i arbetslivet⁶⁹). I Irland har för övrigt den införda lagen utsträckts till att gälla också åldersdiskriminering inom exempelvis vården och utbildningen.

Det bör vara ett långsiktigt mål att även vi i Sverige, när vi väl gjort vår hemläxa gentemot EU, utvidgar arbetet till att gälla åldersdiskriminering varhelst den förekommer.

⁶⁵ Hela den 200-sidiga skriften kan hämtas på webbplatsen <http://www.dh.gov.uk/PublicationsAndStatistics/Publications/PublicationsPolicyAndGuidance/Articles/ArticlesList.do?articleId=4003066&chk=wg3bg0>

⁶⁶ Ett lämpligt studiematerial för den som har lust och möjlighet att tränga djupt in i problematiken är artikeln "Age Equality in Health and Social Care" av Janice Robinson (i "Age as an Equality Issue – Legal and Political Perspectives", Ed. Sandra Fredman & Sarah Spencer, Hart Publishing, 2003).

⁶⁷ Hälso- och sjukvårdslag (1982:763)

⁶⁸ Direktiv 2000/78/EG av den 27 november 2000 om Likabehandling i arbetslivet, <http://europa.eu.int/scadplus/leg/sv/cha/c10823.htm>

⁶⁹ Age Discrimination in Employment Act, ADEA. <http://www.eeoc.gov/policy/adea.html>

Ännu viktigare än att skriva lagar är dock som redan påpekats att fördomar och negativa attityder bekämpas på alla tänkbara sätt. Det mesta av det arbetet måste göras i samhället i stort, och det kan och ska inte styras av politiker. Men mycket kan dock åstadkommas även av staten och i kommunerna. Man kan ge stöd till enskilda initiativ och man kan gå före inom de egna ramarna. Man kan sprida goda exempel och ingripa mot dåliga. Ett "Kompetenscentrum för god seniorpolitik" är ett Kristdemokratiskt förslag som bör förverkligas.

4.3.2 Arbete

Det är inte rätt att senioren är den förste som man tänker på när en arbetsplats måste rationaliseras. Att det dessutom är så att man inte längre har ett lagstadgat skydd för sitt jobb, enbart därför att man passerat en viss ålder, är orättvist mot individen och drabbar hela landets ekonomi när högkonjunkturen kräver erfaren arbetskraft. Samhällsekonomi behöver de äldre kvar på arbetsmarknaden.

De tidiga utträdena från arbetslivet beror dock inte bara på attityder och beslut inom arbetsplatsen och från arbetsgivarens sida. Det är också den enskilda människans egen vilja och förmåga att fortsätta längre som avgör. Att försöka motivera seniorer till fortsatt arbete utifrån någon form av plikt mot samhället är dock givetvis ingen framkomlig väg. Lika mycket är det en omöjlig tanke att seniorer ska både vilja och kunna avstå från den hägrande friheten, utan att man erbjuder något tillbaka och utan att man ändrar på grundläggande förhållanden på arbetsplatserna. Efterfrågan på människors seniorkraft måste kännas ärlig, och arbetslivet måste te sig lockande.

Det finns åtskilliga rapporter som har undersökt äldre i olika arbetssituationer. Ett exempel, som gäller medarbetare i hälso- och sjukvården, är Arbetslivsinstitutets rapport "Äldre medarbetare – En kvalitativ studie om medarbetares villkor i arbetslivet inom hälso- och sjukvården"⁷⁰. En allmän och kortfattad skrift är Svenska Kommunförbundets "Personalen i fokus 2001 – äldre arbetskraft i kommunerna"⁷¹. Dåvarande Riksförsäkringsverket (numera Försäkringskassan) lämnade redan under 2001 en

⁷⁰ Arbetslivsinstitutet, 2004, 133 sid.

http://ebib.arbetslivsinstitutet.se/ovrigt/2004/ovr2004_12.pdf

⁷¹ Svenska Kommunförbundet, 2002, 27 sid.,

http://uno.svekom.se/brsbibl/kata_documents/doc30469_1.pdf

rad rapporter: "Vad får oss att arbeta fram till 65?"⁷², "Flexibel pensions-ålder"⁷³, och "Arbetsgivares attityder till äldre yrkesverksamma"⁷⁴. Dessutom kom 2002 analysrapporten "Åldres utträde ur arbetskraften – nu och i framtiden"⁷⁵. Under 2004 publicerade TCO sin granskning "Vi vill gå hem före sextiofem"⁷⁶.

Kristdemokraterna vill införa lagstadgad rätt för arbetstagarna att gå ned i arbetstid efter 61 års ålder. En av förutsättningarna för att fler äldre ska kunna och vilja vara kvar i arbetslivet längre är att det finns flexibilitet – både praktiskt och attitydmässigt – i hur nedtrappningen kan ske. Den måste genomföras med människans frihet att välja som grund.

Med en sådan flexibilitet som utgångspunkt får man dessutom anledning att på allvar diskutera och genomföra åtgärder som gynnar både arbetstagen och arbetsplatsen. Som exempel kan nämnas förändringar i arbetsorganisation som innebär mera anpassade uppgifter för de äldre och erfarna medarbetarna, arbete på distans med hjälp av datorn, arbete i projekt och som problemlösare, som lärare och mentor där erfarenheten är den främsta resursen. En nationell informationskampanj om seniorer i arbetslivet bör genomföras.

Även den fasta gräns, när arbetstagarna inte längre ska ha rätt att vara kvar i sina arbeten, måste anpassas till dagens verklighet. Den gamla gränsen vid 65 år har ersatts av en gräns vid 67 år, men detta är inte tillräckligt. Helst bör senioren ha möjlighet att välja att stanna kvar i arbetet så länge han vill. Ett gott steg på den vägen är att höja åldern till 72 år för den lagliga rättigheten att vara kvar. Det ska dock observeras att det samtidigt krävs ändrade attityder och anpassningar i arbetsplatsens organisation och arbetsätt, för att en sådan lagstiftning ska få genomslag i verkligheten.

Att krångliga avtal mellan arbetstagar och arbetsgivare gör det ekonomiskt fördelaktigt att sluta jobba redan i den övre medelåldern är en styggelse. Flera utredningar har dock visat att så är fallet på grund av

⁷² RFV Analyserar 2001:4, 41 sid.,

<http://www.forsakringskassan.se/filer/publikationer/pdf/ana0104.pdf>

⁷³ RFV Analyserar 2001:7, 58 sid.

<http://www.forsakringskassan.se/filer/publikationer/pdf/ana0107.pdf>

⁷⁴ RFV Analyserar 2001:9, 54 sid.,

<http://www.forsakringskassan.se/filer/publikationer/pdf/ana0109.pdf>

⁷⁵ RFV Analyserar 2002:3, 90 sid.,

<http://www.forsakringskassan.se/filer/publikationer/pdf/ana0203.pdf>

⁷⁶ TCO granskar nr 5/04, 9 sid.,

http://www.tco.se/ArticlePages/200402/20/20040220144506_TCO963/Fore65%20webb.pdf

fackliga avtal och som konsekvens av detaljer i bestämmelserna i det statliga pensionssystemet – i synnerhet för människorna i mellanrummet mellan dem som har förmånerna helt enligt de gamla reglerna för sparande i pensionspoäng och å andra sidan dem som helt går enligt det nya systemet. Den enskilde tvingas många gånger till att efter en enkel kalkyl komma fram till att det inte lönar sig för den äldre att fortsätta med arbetet och att man faktiskt tjänar på att gå i förtida pension. Kalkylen kan också göras av arbetsgivaren, och den visar att det oftast blir en ekonomisk belastning att anställa en som redan är senior. Staten bör på alla sätt verka för att dessa hinder och ofullkomligheter tas bort. Det ska löna sig att arbeta, och det ska givetvis gälla alla – även seniorerna på jobben. Kristdemokraterna föreslår mot den bakgrunden att inkomstskatten efter 65 års ålder halveras för att på längre sikt tas bort helt och hållet.

Liksom de yngre bör också äldre medarbetare erbjudas fortbildning och utveckling. Livslångt lärande ska inte stanna vid en vacker fras utan vara en hjälp för både den anställde och arbetsplatsen. Den kompetensutveckling via ett individuellt kompetenssparande som Riksdagens ledamöter enades om för flera år sedan ska förverkligas. Regeringen har redan förhalat reformen alltför länge. Kristdemokraterna vill också ta ett helhetsgrepp över det livslånga lärandet genom att tillsätta en parlamentarisk utredning för att utarbeta en strategi för vuxenutbildning.

Viktigt på varje arbetsplats är att man genom förebyggande åtgärder skapar förutsättningar för en hälsosam miljö och god trivsel. Alla arbetsgivare har enligt direktiv från Arbetsmiljöverket en skyldighet att genomföra "Systematiskt arbetsmiljöarbete"⁷⁷. I det arbetet ska hela personalen involveras. Den berörda myndigheten bör i det sammanhanget se till att man fäster stor uppmärksamhet vid den seniora arbetskraften. Trivsel och fysisk miljö måste mycket bättre än nu främja den psykiska och fysiska hälsan bland medarbetarna. Rehabilitering måste sättas in för att göra det möjligt för långtidssjukskrivna att återgå till arbetet. Ett upprörande exempel på hur sådana problem ökar har nyligen rapporterats⁷⁸. Rapporten avser lärare i för- och grundskola som hade varit friska under lång tid innan det att urvalet för studien gjordes, och där sägs i de avslutande kommentarerna bland annat: "*Den bild som framträder [...] är djupt oroande. Mer än var tredje intervjuperson befinner sig i riskzonen eller hade vid intervjutillfället redan passerat gränsen och blivit sjukskrivna för psykisk utmattning*".

⁷⁷ Arbetsmiljöverkets föreskrifter om systematiskt arbetsmiljöarbete, AFS 2001:1
http://www.av.se/regler/afs/2001_01.pdf

⁷⁸ "Vad bör göras för att förebygga nya långtidssjukfall?" Arbetsrapport 1 - Barn & ungdom. Docent Tor Larsson (november 2004). Se not 71,

Det som görs för att lösa de problemen och för att ge äldre medarbetare möjligheter att stanna kvar så länge de vill, kommer att ange vägar och metoder för hela arbetsmarknaden. Projekt av typen RAR (Regionala Arbetsmiljö & Rehabiliteringsgruppen i Södermanlands län⁷⁹ – där länets kommuner, landstinget, och flera myndigheter samarbetar) bör följas noga och ges både spridning och stöd.

4.3.3 *Inflytande*

De mogna människornas erfarenhet måste tas till vara i samhället och dess institutioner. Att så få äldre sitter med i de beslutande församlingarna, från riksdag till kommunernas nämnder, är ett slöseri med resurser.

Seniorerna bör få mer möjlighet till inflytande, inte i första hand för egen och andra äldres del (som i exempelvis de kommunala pensionärsråden, KPR), utan just därför att de har erfarenheter och kunskaper inom de mest varierande områden, en bakgrund som borde komma till nytta.

Vem skulle ens komma på tanken att Konrad Adenauer, 87 år när han 1963 trädde tillbaka som Tysklands Förbundskansler, hade sett som sin uppgift att arbeta framför allt för de äldre i sitt land? Eller att centralbankschefen Alan Greenspan, 79 år när han 2006 avslutar den nuvarande mandatperioden som ansvarig för FED i USA, har sitt jobb för att värna om de äldres finanser? Eller att Lennart Johansson (75), vår och hela världens legendariske idrotts- och fotbollsbas, har speciellt intresse för senioridrotten? Självfallet tänker ingen så. Men så snart det talas om fler äldre i de politiska församlingarna är det äldrefrågorna som anses vikta för dem. Man tänker att om nu senioren ska väljas in så är det för att hon eller han ska försvara de äldres intressen.

Sverige är uppfyllt av representantskap, av dem som representerar andra. Man representerar Skåne eller Norrland, kvinnor eller ungdomar, Europa eller glesbygden. Då känns det som en frisk värvind när man hör äldre säga att de bara vill vara sig själva. Representera kunskap och livserfarenhet, helt enkelt.

⁷⁹ <http://www.rar.sormland.se/>

4.3.4 Hur man bor

För att ge de äldre goda möjligheter att planera för hur man vill bo i framtiden måste olika alternativ stå till buds. De flesta vill så länge som möjligt bo kvar i sitt gamla hem, men de behöver då efterhand bygga om och modernisera, anpassa hemmet så att det blir lättare att sköta eller så att det lämpar sig för en annan livsstil än förut. Andra vill i god tid innan fysiska nödvändigheter tvingar fram förändring byta till en annan bostad, exempelvis som följd av att barnen har flyttat ut eller att man själv får andra prioriteringar när det gäller hur man bor. Många söker sig i det läget till bostäder på den allmänna marknaden som har god tillgång till service genom centralt läge eller till särskilda privata seniorboenden som redan från början byggts för framtida anpassningar och för att i vissa fall erbjuda lösningar på behov av service och gemenskap.

Samhällsplaneringen bör i ökande grad uppmärksamma dessa önskemål och inriktas så att behoven kan tillgodoses. Till detta hör givetvis också översyn av statens regelverk för skatter i samband med om- och nybyggnad av seniorboenden och äldreboenden.

Också kommunernas samhällsplanering bör ta hänsyn till den ökande andelen äldre och se till att infrastruktur, transportmöjligheter och tillgång till service av olika slag utvecklas med hänsyn till allas behov.

Samtidigt får ingen tvingas till att ge upp det egna hemmet på grund av höga skatter. Fastighetsskatten ska avvecklas och ersättas med kommunala avgifter. De äldre måste privatekonomiskt ha kvar möjligheten att få bo kvar i sin gamla bostad. Idag tvingas många att flytta bara därför att huset eller lägenheten blivit alltför högt taxerat.

Kristdemokraterna hävdar att den tillgång som ett fritidshus utgör inte får vara ett hinder för bostadstillägg till de sämst ställda pensionärerna. En sådan bunden tillgång, som ofta är en väsentlig del i den äldres upplevelse av livskvalitet, ska inte finnas med vid inkomstprövningen för bidraget.

Ytterligare en självklarhet i sammanhanget: För att äldre ska ha möjligheten att bo kvar i sitt gamla hem, eller i ett eget hem överhuvudtaget, behöver många av dem också se det som en möjlighet att kunna köpa hushållsnära tjänster på den öppna marknaden som komplement till den relativt begränsade hemtjänsten. Det rör sig om så självklart nödvändiga saker som exempelvis städning och underhåll av hemmet, trädgårdsarbete, snöskottning och så vidare. Diskussionen omkring de "hushållsnära

tjänsterna” har en olustig tendens att fokuseras så att man talar om en lyxkonsumtion. Men verkligheten för den äldre personen är att man diskuterar – och ifrågasätter – tillgången till tjänster som man bör ha råd att betala för att göra det möjligt att bo kvar hemma så länge som möjligt.

4.3.5 Människors önskningar och möjligheter

Frihet är som nämnts ett ledord för människorna i åldern mellan 55 och 75 år. Det är den nya friheten att välja och att forma sitt eget liv, som de flesta i den gruppen håller fram som det värdefullaste för dem. Framtiden är full av möjligheter.

Denna mäktiga ström i vårt samhälle, som kan kallas för seniorkraften, måste släppas fram. Den ska också, där det är möjligt och lämpligt, få stöd från omgivningen och från hela samhället. Det hela börjar med positiva, tillåtande och uppskattande attityder. Dessa kan ges konkreta uttryck i form av utvecklingsprojekt som rör äldre människor och stöd till frivilliga insatser.

Till det kan nämnas sådana allmänna åtgärder som satsningar på livslångt lärande som kan släppa loss slumrande förmågor.

Även generella förbättringar för småföretagen bör nämnas här. Förenklade regler för företagare i allmänhet och större möjligheter att få F-skattesedel kan för många av de unga äldre innebära att de startar egna företag utifrån sin samlade yrkesskicklighet, sina kunskaper och sin erfarenhet.

Andelen äldre som driver företag har ökat kraftigt under de senaste åren⁸⁰. I slutbetänkandet från äldreberedningen SENIOR 2005 fanns också förslag på att riktade former av stöd till äldres nyföretagande, uppfinningar och företagsutveckling bör införas. Kristdemokraterna stöder denna idé och anser att den ska utvecklas och konkretiseras.

Den tekniska utvecklingen under det förra seklet har inneburit en revolution för människors möjligheter. Bland dessa finns allt det som datorerna och informationstekniken för med sig. Genom framväxten av IT har inte enbart arbetsprocesser kunnat rationaliseras, utan allas möjligheter att hämta information och kunskap, och till kommunikation mellan var-

⁸⁰ ”Boom för äldre företagare”, Svenskt Näringsliv, december 2004, 35 sid., [http://sn.svensktnaringsliv.se/sn/publi.nsf/Publikationerview/CC75B544C4F9A57FC1256F690038A43D/\\$File/PUB200412-005.pdf](http://sn.svensktnaringsliv.se/sn/publi.nsf/Publikationerview/CC75B544C4F9A57FC1256F690038A43D/$File/PUB200412-005.pdf)

andra, har ökat enormt. Människor kan nu arbeta hemifrån i direkt kontakt med arbetsplatsen och kunderna. Familjer kan mötas på nätet. Den enskilde kan uträtta ärenden som tidigare krävde både tid och möjlighet att ta sig fram till andra platser. IT har blivit ett komplement till de personliga mötena.

Självfallet gäller detta även för de äldre. När man frågar seniorer om deras datorvanor svarar de flesta att de framför allt använder datorn och Internet till att dels uträtta bank- och liknande ärenden, dels för att upprätthålla kontakt med barn och barnbarn.

Man har dock tidigare talat om "den digitala klyftan". Denna är en metafor för den abrupta skillnaden mellan yngre och äldre människors användning av datorer och Internet. För bara några år sedan låg den gränslinjen tydligt vid ungefär 65 års ålder⁸¹; en klar majoritet av människorna under den åldern hade dator i sina hem och använde den flitigt för uppkoppling till Internet, medan bara något tiotal procent bland dem som var äldre än 65 var "datorburna". Men utvecklingen går snabbt, bland annat i och med att fyrtiotalisterna kommer in i 60-årsåldern. Med stöd av färskas uppgifter från SCB⁸², kan man på goda grunder anta att andelen personer i åldern 60-70 år, som har tillgång till dator hemma och kan dra nytta av de möjligheter som IT erbjuder dem, utgör åtminstone tre fjärdedelar redan vid mitten av detta första decennium i 2000-talet.

Det är viktigt att samhället gör vad det kan för att underlätta för alla äldre att dra nytta av de möjligheter som IT erbjuder. Det mesta av detta sker, och bör ske, genom näringslivets insatser. Men det offentliga ska följa med och i vissa avseenden gå före genom satsningar på infrastruktur och med riktade stödåtgärder. Kristdemokraterna anser att förslagen i den tidigare IT-kommissionens slutrapport nr 2/2002, "IT och äldre"⁸³, ska återupplivas med syfte att komma fram till ett konkret handlingsprogram för att stimulera och underlätta äldres tillgång till och användning av IT.

⁸¹ Ylva Johansson: "Äldre människor, yngre teknik", Arbetsrapport från Dalarnas forskningsråd, 2003. http://www.dfr.se/rapport.asp?sokval=en_pub&id=395

⁸² "Privatpersonernas användning av datorer och Internet 2003", SCB 2004 http://www.scb.se/Statistik/IT/IT0102/2003M00/IT0102_2003M00_BR_TKFT0401.pdf

⁸³ IT och äldre, IT-kommissionens rapport 2/2002, mars 2002, SOU 2002:15, 103 sid. <http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/2178>

4.4 Lång sikt

4.4.1 Finansiering

När människor idag säger att de inte litar på det offentliga förmåga att klara en värdig ålderdom för landets äldre menar man två saker. Den ena är att man ser hur "fyrkantigt" och opersonligt gamla människor hantearas i de offentliga systemen för vård, omsorg och trygghet, och man tror inte att de yviga politiska deklARATIONERNA kommer att få tillräcklig betydelse för den enskilda människan. Man känner inte igen sig i politikernas retorik som handlar om statistik, system, "boenden" i stället för människors hem, "försörjningsenheter" i stället för människors familjer och nära, hemtjänstens "matportioner" i stället för de måltider som människor upplever och lever av. Listan på ord som markerar skillnad mellan politikernas och byråkraternas värld och människornas verklighet kan göras lång. Alltför många talar om seniorerna, det är få som talar med dem. Detta minskar tilliten.

Den andra grunden för människors minskande tilltro till det politiska systemet är att man inte vågar ta för sant och givet att det offentliga kommer att klara av de finansiella belastningarna genom en grånande befolkning i framtiden. Detta är den framtid under vilken många av de människor som uttrycker farhågorna kommer att bli gamla. Det behövs ingen komplicerad matematik för att inse att färre i arbete och flera människor i behov av stöd och hjälp från det offentliga innebär att dagens inskränkningar i äldreomsorgen bara är en början på en utveckling som kommer att bli besvärande för de offentliga finanserna. Den som dessutom lyssnar till vad som händer i många andra länder (se avsnittet "3.8 Internationellt" under "Människor" tidigare i detta kompendium) får klart för sig att det mycket väl kan komma till dramatiska nedskärningar även i vårt land.

De finansiella lösningarna på sikt är därför centrala i en seniorpolitik som människor ska tro på.

Långtidsutredningen 2003/04⁸⁴ tecknade fram ett antal scenarier och pekade på de teoretiskt fyra lösningarna på de framtida utmaningarna:

- höjda skatter
- ökad tillväxt
- ökad produktivitet i offentlig verksamhet
- ökad alternativ finansiering av välfärdssystemen

⁸⁴ Långtidsutredningen 2003/04, SOU 2004:19, mars 2004, 175 sid., <http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/12076>

Finanspolitiken måste ta diskussionen om hur man vill rangordna dessa lösningar. En god seniorpolitik måste våga prioritera mellan dem, och den måste kunna förmedla den kombination man kommer fram till på ett sätt som medborgarna förstår.

Det kan vara av intresse att ta del av remissvaret från LO på Långtidsutredningen⁸⁵. Genomgången i den skriften är grundlig och pedagogisk, men inte oväntat är man där inte helt främmande till också höjt skatte-tryck. Man pekar bland annat på att mellan 60 och 65 procent av drygt tusen tillfrågade kan tänka sig att betala mer skatt om den går till sjuk- och hälsovård, stöd till äldre och till skolan. Detta – som LO uppfattar det – uttryck för hög skattebetalningsvilja för dessa ändamål är i och för sig knappast överraskande. Prioriteringarna mellan politikområden överensstämmer helt med vad SOM-institutet under långliga tider fått fram när man frågat människor om vilka politiska områden man tycker är de viktigaste.

Vid Kristdemokraternas riksting 2004 presenterades och diskuterades en skrift, "Sverige kan så mycket bättre – så kan den svenska tillväxten öka"⁸⁶. Den rapporten är en bra utgångspunkt för vidare tankar och diskussioner.

Där slås bland annat fast att (det finansiella) problemet inte är det ökande antalet äldre utan det minskande antalet som är i arbete. Med en genomförd politik enligt "arbetslinjen" kommer landets ekonomi dock att klara mycket mera än hittills. Detta är det primära. Det sekundära – men givetvis lika fundamentalt – är prioriteringarna i utgiftsbudgeten: de mänskliga, eller sociala, delarna i kommunernas, landstingens och statens ekonomier måste ges en ökande roll och större utrymme, således när nödvändigt på bekostnad av andra delar. Människors väl och välfärd måste prioriteras, även om andra delar av den offentliga ekonomin då skulle behöva drabbas inom den naturligt begränsade ramen.

⁸⁵ "Kan framtidens välfärd finansieras? LO om LU", LO, 2004, 100 sid., [http://www.lo.se/home/lo/home.nsf/unidView/51927C0AE580D1ADC1256F12003F5735/\\$file/LO%20om%20LU040917.pdf](http://www.lo.se/home/lo/home.nsf/unidView/51927C0AE580D1ADC1256F12003F5735/$file/LO%20om%20LU040917.pdf)

⁸⁶ Kristdemokraterna, 2004, 24 sid., <http://www.kristdemokraterna.se/downloads/29706/Tillv%E4xtrapport+till+riksti.pdf>

Vi kan citera från rapporten:

”För att uppnå en långsiktigt hållbar ekonomisk tillväxt på i genomsnitt tre procent per år krävs det kraftiga förbättringar av politiken på tre huvudområden:

- ***Stabila spelregler** mellan människor, mellan marknadens aktörer och mellan offentlig sektor och privat sektor.*
- ***Fler måste arbeta** och det totala antalet arbetade timmar i ekonomin öka.*
- ***Vi måste arbeta smartare** och snabbare ta till oss och kommersialisera nya innovationer, produktionsmetoder och forskningsresultat. Det handlar om att på olika sätt öka produktiviteten genom en bättre utbildnings- och forskningspolitik, en bättre konkurrenspolitik och ett bättre företagsklimat.”*

Men, som sagt, problemet är inte de äldre. Också de har positiv betydelse för hur landets ekonomi utvecklas. Bland rapportens många åtgärder som är av betydelse för tillväxten finns flera som hänger samman med seniorernas positiva roll:

- *Arbetsmarknadens parter måste anta ett nytt synsätt på äldre på arbetsmarknaden. Äldre personer behövs på arbetsmarknaden. Vi vill både slopa inkomstskatten och arbetsgivaravgiften för arbetstagare över 65 år. Statsfinansierat innebär detta inte ett särskilt stort skattebortfall eftersom så få förvärvsarbetar efter 65 års ålder. Förekomsten av avtalspensioner [som lockar/tvingar arbetstagare till att gå i pension i förtid] måste minska.*
- *Rätten att kvarstå i arbete bör förlängas från 67 till 72 år.*
- *En rätt till deltidsarbete bör också införas för personer över 61 år i syfte att förmå fler att förlänga det totala arbetslivet.*
- *Inför snarast en arbetslivsinriktad rehabiliteringsförsäkring i huvudsak enligt Gerhard Larssons utredningsförslag⁸⁷. Trenden med ett ständigt ökande antal förtidspensionärer (sjukersättning) måste brytas och en minskning inledas.*

Vi känner igen detta från dagens seniorpolitiska plattform. Det ligger en enorm potential och reservkapacitet i just de många seniorerna. Seniorkraften är verkligen något att räkna med.

⁸⁷ ”Rehabilitering till arbete – en reform med individen i centrum”, SOU 2000:78, augusti 2000, 573 sid. (inkl bilagor). <http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/2831>

4.4.2 Etik

All politik bygger på etiska ställningstaganden. I vår regeringsform inleds den andra paragrafen med följande ord:

”Den offentliga makten skall utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet.

Den enskildes personliga, ekonomiska och kulturella välfärd skall vara grundläggande mål för den offentliga verksamheten. Det skall särskilt åligga det allmänna att trygga rätten till hälsa, arbete, bostad och utbildning samt att verka för social omsorg och trygghet.”

När vi talar om alla människors lika värde och om den enskildes välfärd intar vi en etisk position. Motsvarande deklarationer finns i inledningen till många övergripande lagar i vårt land.

När vi talar om seniorpolitik, som ju är ett begrepp som spänner brett över alla politikområden, är det självklart också frågan om att etiska grundvalar konkretiseras på tydligare sätt än för många andra sektorer. Vi talar om negativa attityder, ibland till och med diskriminering, som måste bekämpas för att vi ska hävda alla människors lika värde. Vi talar om att uppmärksamma och värdera enskilda seniorers kraft och vilja genom att släppa fram dem i stället för att hindra dem. Vi talar om solidaritet när vi menar att trygghet, vård och omsorg är angelägenheter för envar och något som i princip ska finansieras genom den skatt som alla betalar. Vi menar att vård och omsorg inte får stanna vid teknik och professionell hantering utan ska innefatta människornas själsliga välbefinnande⁸⁸. De enskilda människornas närstående och deras sociala omgivning i det så kallade civila samhället är grundvalen, på vilken all offentlig politik ska bygga.

Det är därför naturligt – om än ganska uppseendeväckande att detta är unikt – att äldreberedningen SENIOR 2005 ägnade ganska stort utrymme åt de etiska resonemangen och ställningstagandena. En särskild bilaga, författad av Erik Blennberger, ”Etik för politik – med äldrepolitik som exempel”⁸⁹, är en liten bok som många bör läsa och ta till sig.

⁸⁸ I Socialtjänstlagen står nu i 5. Kap. 4 §: ”Socialnämnden skall verka för att äldre människor får möjlighet att leva och bo självständigt under trygga förhållanden och ha en aktiv och meningsfull tillvaro i gemenskap med andra.” Se också en rapport från Socialstyrelsen, ”Är det skäligt att bry sig om själen? Kartläggning av det ”sociala innehållet” i hemtjänsten i 23 kommuner 2002”, Socialstyrelsen, 2003, 59 sid.

<http://www.socialstyrelsen.se/Publicerat/2003/1717/2003-109-20.htm>

⁸⁹ SOU 2003:91, Bilagedel A, 119 sid. <http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/2611>

Inom seniorpolitiken finns det en viss del som i särskilt hög grad måste bygga på etiska överväganden och ställningstaganden. Det rör sig här om de prioriteringar som alltid måste finnas inom vården. När resurserna – de ekonomiska, de tekniska och medicinska, de tidsmässiga – är begränsade, måste man ständigt prioritera. Läkare och annan personal inom vården tvingas dagligen till svåra beslut: vem ska släppas fram i en kö på bekostnad av andra? vem ska få en viss krävande behandling eller undersökning, vem kan stängas ute? hur mycket tid och andra resurser kan man lägga ned på en viss patient?

Prioriteringar sker aldrig därför att någon vill göra dem utan därför att de måste göras. De kan ibland vara "sanktionerade" i en slags arbetsordning eller beskrivning över "state of the art", men oftast måste besluten tas *ad hoc*, på stunden och efter bästa förmåga. Avgörande i det enskilda fallet är då om, och med vilket allvar, den som tar besluten har tänkt igenom saken i allmänna termer innan. Han måste ha byggt upp sin egen etiska position i sin profession. För detta måste han ha fått hjälp genom sin utbildning och genom upprepade diskussioner på sin arbetsplats.

Men ofta händer det att äldre prioriteras ned i förhållande till yngre patienter just på grund av sin ålder. Det händer förvisso att detta kan motiveras med rationella medicinska kunskaper, exempelvis om den statistiska sannolikheten för att en viss behandling kan bli framgångsrik. Men alltför ofta är det så att denna så kallade "medicinska insikt" – eller som man kan säga i de professionella leden: "det evidensbaserade beslutsfattandet" – är en förutfattad mening i stället för sann kunskap. Dessutom kommer ju just den etiska inställningen in i bilden: varje människa är unik och har lika värde som alla andra. Varje gång man utestänger någon från en åtgärd i vården bryter man mot den principen.

Prioriteringar i vården har varit ett stort tema under alla tider. Ibland flamlar diskussionen upp, exempelvis när man i något landsting på grund av finansiella begränsningar känner sig tvingad att upprätta och föreskriva prioriteringslistor. I den rikhaltiga litteraturen på detta tema kan man nämna Socialstyrelsens översikt från 1999, "Prioriteringar i vården – Beslut och tillämpning"⁹⁰. En ytterligare hänvisning till fördjupningsläsning är slutbetänkandet från den Prioriteringsutredning⁹¹ som tillsattes i juni 1992 och avslutade sitt arbete i mars 1995. Enligt direktiven var utredningens uppgift "att diskutera hälso- och sjukvårdens roll i välfärdssamhället och lyfta fram de grundläggande etiska principer efter vilka nödvän-

⁹⁰ Socialstyrelsen, 1999, 130 sid.,

<http://www.socialstyrelsen.se/Publicerat/1999/3417/1999-3-16.htm>

⁹¹ "Vårdens svåra val", SOU 1995:5, mars 1995, 255 sid.,

<http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/25124>

diga prioriteringar i vården bör ske. Uppgiften har varit att strukturera problemen och ange de värderingar som bör vägleda dem som har att fatta prioriteringsbesluten både på politisk/administrativ nivå och i den kliniska vardagen.”

Vi bör nog samt notera att prioriteringar självfallet är vanliga inte bara inom vården. Också inom den kommunala socialtjänsten finns dagligen tillfällen när prioriteringar som berör enskilda människor måste göras. Kristdemokraterna har vid upprepade tillfällen motionerat i Riksdagen om att en prioriteringsutredning som rör hela det sociala fältet ska tillsättas.

4.4.3 Principprogrammet

Som avslutning av detta kompendium om seniorpolitiken kan det vara lämpligt att titta tillbaka på Kristdemokraternas principprogram, fastställt år 2001. Där finns – som namnet anger – de principer som ska gälla. Principprogrammet ska hålla i långa tider, medan den seniorpolitiska plattformen konkretiserar och anger den politiska positionen utifrån dagens situation och med ett perspektiv framåt som vi kan överblicka och förutse.

Vi kopierar här texten under avsnittet ”Äldre och unga” och underrubriken ”Äldre”. Som vi ser har allt fortfarande sin bäring för det som skrivs i dagens seniorplattform. Flera aspekter i seniorplattformen finns dock inte med i detta utsnitt av principprogrammet. Detta hänger givetvis samman med att seniorpolitiken har en räckvidd över praktiskt taget hela det politiska fältet. I synnerhet bör man utöver det som står i detta utdrag repetera vad principprogrammet meddelar om de allra mest grundläggande principerna, de om den Kristdemokratiska värdegrunden.

3.1. ÄLDRE OCH UNGA

Samhället måste skapa förutsättningar för att människor ska få kunna växa upp och åldras under trygga och värdiga former. Respekten för alla människors lika och okränkbara värde måste upprätthållas under hela livscykeln. Värdigheten i ett samhälle kan bäst bedömas utifrån hur man bemöter de mest behövande människorna.

Såväl äldre som yngre är underrepresenterade på olika beslutsnivåer. Detta är oroande. Att det finns representanter i olika åldrar och därmed skiftande perspektiv i olika beslutande församlingar är en förutsättning för ett gott beslutsfattande.

Det är också viktigt att skapa mötesplatser mellan unga och äldre i samhället. I generationsmötet knyts kontakter och utbyts erfarenheter som kan medverka till ökad förståelse och stärkt samhällsgemenskap.

ÄLDRE

De äldre i samhället utgör en stor tillgång. De representerar en mångårig livserfarenhet som bör komma hela samhället till del. Kontakten med denna erfarenhet är ett helt avgörande villkor för ett vitalt och växande samhälle.

Alla medborgare ska kunna åldras med värdighet. Det innebär att service, vård och omsorg ska vara tillgänglig och ges utifrån en helhetssyn på den enskilde, där hänsyn tas till själsliga, andliga och materiella behov. Denna samhälleliga skyldighet innebär att äldreomsorgen måste vara väl utbyggd med hemtjänst och hemsjukvård, olika former av dagverksamhet samt ett varierat utbud av boendeformer. De äldres inflytande i form av patient-, pensionärs- eller brukarföreningar ska uppmuntras.

Utgångspunkten för service, vård och omsorg ska vara de äldres individuella behov. Respekt för de äldres integritet och självbestämmande måste genomsyra förhållningssättet. Valfrihet måste därför präglade utformningen av den stöd som utgår till de äldre för service, vård och omsorg.

En stor öppenhet måste finnas för olika former av vård och omsorg. Äldreomsorgsverksamheten ska därför bedrivas i både privat och offentlig regi. Genom stödinsatser ska det också finnas möjlighet att bo kvar hemma för dem som så önskar. Det offentliga ska ha beredskap att kunna bemöta de anhöriga på ett lämpligt sätt. Någon form av instans dit anhöriga kan vända sig för råd och stöd ska finnas i varje kommun.

Finansieringen av insatserna inom vård- och omsorgsverksamheten ska vara solidariskt utformad. Det får aldrig bli en ekonomisk fråga om man ska kunna få tillgång till den service, vård och omsorg man behöver. Avgifter ska utformas med detta som utgångspunkt.

Det är viktigt att man som vårdtagare och anhörig har kännedom om vilka krav som kan ställas på vård- och omsorgsgivaren. Därför ska det finnas en värdighetsgaranti inom vård och omsorg som konkret anknyter till de villkor under vilken verksamhet bedrivs. Anser vårdtagare eller anhörig att verksamheten inte infrar de krav som värdighetsgarantin anger, ska man kunna vända sig till en instans för klagomål.